

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Ján Sabol,
Elena Smiešková, Milan Urban-
čok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepky 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 13 — ČÍSLO 5

OBSAH

HORECKÝ, J.: O terminológii počítačových sietí	129
MLACEK, J.: Frazologická jednotka, frazeologizmus, fra- zéma	132
MÁLEK, P.: Neologizmy vo vede	136
JACKO, J.: Produktivita prípon pri názvoch osôb	141
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: O pomenovaniach cukru	147
HORÁK, G.: Nespokojenec čiže nespokojník	150
MAJTÁN, M.: Onomastické ter- míny podľa objektov pome- núvaných vlastnými menami	153
Zo základnej terminológie me- trológie a metronomiky	159

Rozličnosti

Slovenské názvy kardiálnej a valvulárnej insuficiencie. B. Findo	171
Emisia a imisia. I. Masár	172
Poznámky o slovenských ekvi- valentoch českých hydinár- skych názvov. A. Okál	174
Rozvíjanie konštrukcií s výraz- mi typu <i>jeden a pol</i> . F. Sa- bol	176

Správy a posudky

Desať rokov práce terminolo- gickej komisie Výskumného výpočtového strediska. I. Stehlíková	178
Príkladná starostlivosť o želez- ničnú terminológiu. I. Ma- sár	180
Kniha o automatizácii knižnic. J. Horecký	183
Nemecko-slovenský frazeolo- gický slovník. Š. Micha- lus	186
Srbochorvátska ľudová rybár- ska terminológia. M. Maj- tán	188

O terminológii počítačových sietí

JÁN HORECKÝ

Výpočtová technika sa čoraz viac udomáčuje vo všetkých oblastiach nášho života. S rastom počtu počítačov vzniká aj potreba jednotlivé počítačové celky navzájom prepojiť a budovať tak celkové počítačové siete. Pri tomto budovaní vznikajú niektoré nové javy, pojmy a termíny, preto je nevyhnutné venovať pozornosť aj terminológii tejto novej oblasti. Základné termíny vydala nedávno terminologická komisia pri Výskumnom výpočtovom stredisku v 10. čísle *Terminologických listov*. Tento nevelký súbor (vcelku 86 termínov) je dobrým podkladom pre úvahy o formálnej i sémantickej štruktúre tejto malej oblasti terminológie.

Z formálneho hľadiska treba predovšetkým konštatovať, že je tu pomerne málo jednoslovných termínov. Ako termíny sa využívajú vcelku známe slová ako *príznak, správa, vrstva, výkonnosť, návestie, smerovanie, zahltenie, potvrdzovanie*. Prekvapuje azda len slovo *okno*, ktorým sa pomenúva „maximálny (dohovorený) počet blokov dát, ktoré možno poslať bez potvrdenia“. Treba však pripomenúť, že aj v ruštine tu je slovo *okno*, v angličtine slovo *window*, takže ide o rovnakú sémantickú (metaforickú) motiváciu.

Aj cudzie slová využívané ako termíny patria k bežným slovám, napr. *procedúra, protokol*; menej bežné sú slová *interlokútor, termínál, datagram*. Prekvapuje však používanie slov *paket* (blok údajov so štandardným formátom a relatívne malou dĺžkou; rus. *paket*, angl. *packet*) a *port* (adresovateľné miesto s priradenou sieťovou adresou, sprostredkujúce styk koncových užívateľov s transportnou stanicou; rus. *port*, angl. *port*). Aj tu sa preberá slovo s obraznou motiváciou.

Prevažná väčšina skúmaných termínov má dvojslovnú podobu. Sú to jednak termíny so zhodným prívlastkom, jednak s nezhodným prívlastkom, pričom sa využívajú všetky možnosti kombinácie domáceho a cudzieho slova. Ukazuje to tento prehľad:

<i>krídlová značka</i>	<i>meranie siete</i>
<i>vrstevná architektúra</i>	<i>doba reakcie</i>
<i>dátová sieť</i>	<i>algoritmus smerovania</i>
<i>komunikačná funkcia</i>	<i>konverzia adres</i>

Ojedinele sa nezhodný prívlastok vyjadruje predložkovým pádom: *komunikácia medzi procesmi*.

Medzi trojslovnými termínmi prevládajú štruktúry s nezhodným prívlastkom, ktorý je tvorený kongruenčným alebo nekongruenčným pomenovaním. Napr.:

sieť ← [*výpočtových* → *stredísk*]
riadenie ← [*toku* ← *dát*]
protokol ← [*pre prenos* ← *súborov*]
sieť ← [*s rozšírenými* → *službami*]

K typu so zhodným prívlastkom patrí termín

heterogénna → [*počítačová* → *sieť*]

Osobitný typ tvoria trojslovné termíny, v ktorých je zdanlivo kongruenčný termín ďalej určovaný príslovkou: *bitovo* → *orientovaný* → *protokol*. V skutočnosti je tu taká štruktúra, v ktorej je termín vyjadrený podstatným menom bližšie určovaný výrazom prídavné meno + príslovka, teda vlastne je tu štruktúra

[*bitovo* → *orientovaný*] → *protokol*

Je to aj preto, že príslovkou s funkciou príslovkového určenia sa bližšie určuje okrem slovesa zvyčajne len prídavné meno.

Z hľadiska sémantickej štruktúry skúmanej terminológie počítačových sietí je príznačné, že len veľmi malú skupinku tvoria nemotivované slová: *doba*, *sieť*, *uzol*, *vrstva*, *okno*. Pritom je tu istá obraznosť (sémantická motivácia) v termínoch *okno*, *sieť* a *uzol*. Spomedzi odvedených podstatných mien sú tu napr. *užívateľ*, *počítač*, *služba*, *značka*, *priepustnosť*, *výkonnosť*, *stredisko*, *prístup*. Veľmi často sa používajú slovesné podstatné mená. V nedokonavom vide vyjadrujú činnosť, napr. *smerovanie*, *potvrdzovanie*, *prepájanie*, *riadenie*, *riešenie*, *vsúvanie*, *získovanie*, *rozkladanie/skladanie*. V dokonavom vide

vyjadrujú stav (resp. výsledok činnosti), napr. *oneskorenie, prepojenie, spracovanie, zahlienie*. Ojedinelé je slovesné podstatné meno od cudzieho slova: *multiplexovanie*.

Prídavné mená (domáce) sú odvodené jednak od základných termínov skúmanej oblasti, napr. *počítačový, sieťový, uzlový*, jednak od iných neterminologických substantív: *hlavný, krídlový, diaľkový, koncový, výpočtový*. Stav sa vyjadruje trpnými prídavnými: *vrstevný, predradený, rozšírený*. Ojedinelé je prídavné meno *smerovací* a zložené prídavné meno *medzilahlý*.

Prevzaté slová obyčajne nebývajú motivované (napr. *funkcia, protokol, adresa*), no v takých prípadoch ako *interlokútor, terminál* možno hovoriť o motivácii aspoň v tej chvíli, keď sa na základe latinčiny vyberali na pomenovanie daného pojmu. Prirodzene, táto motivácia nebola v slovenčine, ale v anglickom jazykovom prostredí. V pôvodnej podobe sa používajú len anglické termíny *software* a *hardware*. Časté sú prídavné mená grécko-latinského pôvodu: *komunikačný, virtuálny, orientovaný, heterogénny*. Otázky motivovanosti sa napokon dotýka aj problém kalkovania, t. j. preberania motivácie, morfém s ekvivalentným významom. Sémantickú motiváciu možno vidieť (ako sme už naznačili) pri preberaní termínu *okno* z angl. *window*, *vrstva* — angl. *layer*, rus. *sloj*, *uzol* z angl. *node*, rus. *uzel*.

Možno však uviesť väčší počet kalkovaných viacslovných termínov. Napr. *computer network* — *počítačová sieť*, *node computer* — *uzlový počítač*, *end user* — *koncový používateľ*, *line protocol* — *linkový protokol*.

Pravda, v niektorých prípadoch sú isté rozdiely, slovenské termíny sa odchyľujú od anglického vzoru. Napr. proti *host computer* je v slovenčine *hlavný počítač* (v ruštine *glavnaja vyčislitel'naja mašina*), *dátová sieť* je skrátené proti angl. *data transmission network* (rus. *set' peredači dannykh*), za angl. termín *data transmission* (rus. *peredatša dannykh*) sa v slovenčine uvádza presnejšia podoba *diaľkový prenos dát*. Podobne angl. *teleprocessing* (rus. *teleobrabotka*) sa vyjadruje ako *diaľkové spracovanie dát* (je to preto, že *processing* je už zavedené ako *spracovanie dát* a k tomuto termínu nemožno pripojiť predponu *tele-*). Značný rozdiel je aj v termíne *terminálová sieť* proti angl. *multiaccess system* a rus. *vyčislitel'nyj centr kolektivnogo pol'zovaniya*. Sám termín *multiaccess* (rus. *multi-postup, mnogokratnyj dostup*) sa prevádza ako *mnohonásobný prístup*. Samostatné tvorenie je aj v termíne *postupný prenos* proti angl. *store-and-forward* a rus. *posledovatel'naja peredača*. Obrazný angl. termín *gateway* sa vyjadruje ako *stykový počítač* (rus. *mežsetevoj šluz*). Samostatný je ekvivalent *predradený počítač* proti angl. *front-end processor* a rus. *bufernyj processor*.

Súhrnne možno konštatovať, že z formálneho hľadiska odporúčané termíny z oblasti počítačových sietí zodpovedajú formálnym štruktúram slovenských pomenovaní. Z hľadiska sémantiky z uvedených príkladov na motiváciu a kalkovanie vidieť, že vcelku sa zachováva rovnaká motivácia, a tým sa popri preberaní slov zachováva a podporuje internacionalizácia terminológie. Na druhej strane však možno pozorovať samostatné tvorenie tam, kde nie sú po ruke zodpovedajúce slovenské ekvivalenty alebo spôsoby tvorenia slov. V niektorých prípadoch tu ide o príklon k ruskej terminológii (*mnohonásobný prístup — mnogokratnyj dostup, sieť s prepájaním paketov — set s kommutaciej paketov, spoločné využívanie — kolektívnoje polzovanie*).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Frazeologická jednotka, frazeologizmus, frazéma

JOZEF MLACEK

Pri porovnávaní starších a novších termínov z frazeológie sme konštatovali, že ako najbežnejšie a v slovanských jazykoch najrozšírenejšie označenia základnej jednotky frazeológie sa uplatňujú v súčasnosti dva termíny, a to *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus* (Mlacek, 1975; 1977). Na pozadí takéhoto zistenia sa môže zdať trochu paradoxné, že po krátkom časovom odstupe tu opäť zaznamenávame istý pohyb, že totiž popri dvoch uvedených názvoch základnej jednotky frazeológie začína sa v rovnakej pojmovej platnosti využívať aj nový termín *frazéma*. Tento fakt si zasluhuje aspoň stručnú osobitnú poznámku. Aby sme nový termín videli v náležitých súvislostiach, všimneme si, ako ho používajú najmä niektoré koncepcie slovanskej frazeológie (v západnej filológii sa ešte stále viacej používajú na označenie skúmanej oblasti jazyka a jej jednotiek názvy *idiomatika*, *idiomológia*, *idióm*, takže tam sa pomenovanie *frazéma* celkom logicky nevyskytuje).

S jedným z prvých rozšírených a systémovo zreteľne zaradených použití termínu *frazéma* sa stretáme v známej kontextologickej koncepcii frazeológie, ktorú rozpracovala a najmä na anglickom materiáli ilustrovala N. N. Amosovová. Vo svojej práci konštatuje, že do frazeológie patria *idiómy* a *frazémy* (Amosova, 1963, s. 112). Stotožňovanie ďalšieho typu, tzv. frazeoloidov, s Vinogradovými frazeologickými spojeniami i uplatnenie termínu *idióm* naznačuje, že frazému autorka chápe ako jeden typ frazeologických jednotiek v rámci sé-

mantického triedenia svojich tzv. ustálených kontextov. Spája ho s tzv. frazeologicky viazaným významom jedného člena v rámci spojenia.

Iné a ešte bežnejšie bolo formálne vyčlenenie termínu *frazéma*. Nazývali sa ním syntagmaticky stavané frazeologizmy, kým frazeologizmy s vetnou a súvetnou stavbou sa nazývali frázami (Telija, 1966). Termín *frazéma* sa tu teda chápal v opozícii s termínom *fráza*.

Celkom odlišne sa využil termín *frazéma* v bulharskej frazeologickej teórii. Frazémou sa tu nazýva istý druh ustáleného slovného spojenia nefrazeologického typu, ktorý sa k frazeológii iba približuje (Ničeva et al., 1974). Termín *frazéma* tu korešponduje s rozlišovaním frazeologických a tzv. frazematizovaných slovných spojení v niektorých ďalších frazeologických koncepciách. Celkovo však ostáva termín *frazéma* v takomto chápaní trochu problematický, pretože je v ňom samom isté protirečenie medzi významom a motiváciou (*frazéma* — spojenie vlastne nie frazeologizované, do frazeológie nepatriace).

Najnovšie teoretické frazeologické práce (napr. Mokijenko, 1975; Lewicki, 1976) používajú termín *frazéma* odlišne od všetkých predchádzajúcich spôsobov, totiž ako jedno z viacerých všeobecných pomenovaní pre základnú jednotku frazeológie. Termín *frazéma* tu vystupuje ako synonymný s termínmi *frazeologická jednotka*, *frazeologizmus* (u V. M. Mokijenka) a *frazeologický zvrat* (u A. M. Lewického). Môže tu vzniknúť otázka, ako došlo k takémuto posunu pri termíne *frazéma*. Nazdávame sa, že východiskom tohto procesu bol metonymický posun (*pars pro toto*) od pomenovania jedného druhu k pomenovaniu frazeologizmu ako takého. Takýto posun umožnilo samo chápanie frazeológie v jednotlivých koncepciách. Viaceré frazeologické teórie totiž vidia jadro celej frazeológie v ustálených spojeniach s podobou syntagmy. Ak sa teda pozornosť bádateľa sústredila práve na takéto jednotky a pritom sa vo výklade smerovalo aj k všeobecným charakteristikám frazeológie, je celkom pochopiteľné, že aj označenie takéhoto druhu sa celkom spontánne začína uplatňovať aj v širšom význame, teda ako pomenovanie všetkých základných jednotiek tejto oblasti jazyka.

To je však len jedna stránka rozšírenia sledovaného termínu. Aby sme sa mohli vysloviť o jeho vhodnosti, potrebnosti a primeranosti v novom, všeobecnom význame, treba porovnávať jeho vlastnosti s vlastnosťami dnes už značne rozšírených termínov *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus*. Najlepším základom porovnania sú tie vlastnosti, ktoré sa pokladajú za najtypickejšie pre termín. Ide najmä o tieto vlastnosti: ustálenosť, presnosť a jednoznačnosť, motivačnú zreteľnosť, nosnosť a systémovosť (Horecký, 1956).

Z hľadiska ustálenosti sú pochopiteľne výhodnejšie doterajšie termíny *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus*. Tento fakt však korešponduje so všeobecnou zákonitosťou v terminológii, že nové termíny sú na začiatku svojho uplatňovania neustálené, že sa upotrebovávajú popri iných, zaužívaných terminologických označeniach. Terminologická teória však na túto skutočnosť pamätala a neprisúva ustálenosti rozhodujúcu funkciu pri celkovom hodnotení konkrétnych prípadov. Pokiaľ sa vyskytne termín, ktorý z iných stránok vyhovuje viac ako doteraz ustálené termíny, ustálenosť doteraz používaných termínov nemôže byť zásadnou prekážkou pri zaradení nového pomenovania do jazykovej praxe.

Ďalšia vlastnosť, presnosť a jednoznačnosť, je pri všetkých troch porovnávaných termínoch v podstate rovnaká. Proti novej námietke, že termín *frazéma* sa v niektorých predchádzajúcich koncepciách frazeologického výskumu vyskytol, ako sme uviedli, aj v iných významoch, možno konštatovať, že novší výskum upustil od používania termínu *frazéma* v niektorom z uvedených užších významov. Pri sémantickom triedení frazeologizmov novšia teória s termínom *frazéma* nepracuje. Uplatňujú sa tu vo svojej základnej podobe alebo v rozličných modifikáciách vinogradovské označenia jednotlivých druhov frazeologických jednotiek. Bez termínu *frazéma* pokročilo ďalej aj formálne alebo konštrukčné triedenie frazeologizmov. Napríklad v najrozšírenejšej podobe tohto triedenia, v Skorupkovom vydeľovaní fráz, frazeologických zvrátov a výrazov [Skorupka, 1972], sa pôvodná opozícia *fráza* — *frazéma* ďalej rozvíja a na mieste frazémy sa vyskytujú osobitne diferencované konštrukčné typy frazeologizmov. Takto významovo „uvoľnený“ názov má teda predpoklady uplatniť sa v novej terminologickej platnosti bez sprievodných významov a konotácií.

Pri posudzovaní sledovanej trojice termínov z hľadiska motivačnej zreteľnosti vychodia ako výhodnejšie termíny *frazeologická jednotka* a *frazéma*, kým termín *frazeologizmus* má nevýhodu v tom, že prípona *-izmus* je mnohofunkčná a nešpecifikovaná. V prvých dvoch názvoch sa motivácia zakladá na určení jazykovej roviny, jazykovej oblasti, o ktorú pri danom pomenovaní ide, a na určení, že ide o jednotku tejto roviny. Pravda, je medzi nimi rozdiel, pretože v prvom prípade sa druhý motivačný znak vyjadruje lexikálne, osobitným slovom, kým v druhom sa vyjadruje špecifickou derivačnou morféomou *-éma*.

Ostatné konštatovanie navodzuje myšlienku, že termíny *frazeologická jednotka* a *frazéma* sú adekvátnejšie aj z hľadiska systémosti (pričom sa táto vlastnosť zreteľnejšie vyjadruje práve v novom názve *frazéma*). Ako sa už okrajovo v niektorých citovaných prácach

zaznamenalo, pomenovanie *frazéma* korešponduje s analogickými pomenovaniami jednotiek iných jazykových rovín a jazykových oblastí, ako napr. *morféma*, *fonéma*, *lexéma*, *seméma*, *štyléma*, ale aj: *graféma*, *intonéma*, *tagméma* atď. Práve z tejto stránky, teda podľa systémovosti, je termín *frazeologizmus* vágny, lebo nielenže neurčuje, že ide o základnú jednotku celej danej oblasti jazyka, ale stavia príslušný pojem vedľa takých lexikálnych a sémantických kategórií, ako sú napr. *archaizmus*, *neologizmus*, *profesionalizmus*, *vulgarizmus*, *poetizmus* atď. V tomto ohľade názov *frazeologizmus* v sebe skrýva možnosť falošnej motivácie, pri ktorej sa môžu obchádzať výsledky nových výskumov celej frazeológie.

Po predchádzajúcich formuláciách môže vzniknúť ešte otázka, či by z hľadiska systémovosti a motivačnej zreteľnosti nebol v porovnaní s termínom *frazéma* vhodnejší názov odvodený zo širšieho základu, z ktorého sa odvodzujú aj pomenovania *frazeológia*, *frazeologický*, totiž názov *frazeologéma*. Nazdávame sa však, že tu práve systémovosť vedie k tomu, aby sa pomenovanie základnej jednotky tvorilo podobne ako pri iných pomenovaniach jednotiek od kratšieho základu, teda ako napr. *lexéma*, *seméma*, *fonéma*, tak aj *frazéma*. Okrem toho treba ešte dodať, že názov *frazeologéma* je pojmovo obsadený [Achmanova, 1969].

Ak si napokon všimneme sledovanú trojicu termínov z hľadiska ich nosnosti, jednoslovné názvy *frazeologizmus* a *frazéma* sa javia ako oveľa vhodnejšie než dvojslovný názov *frazeologická jednotka*. Produktívnejší je zatiaľ pochopiteľne ustálený termín *frazeologizmus*, ale dobré predpoklady na odvodzovanie potrebných príbuzných slov dáva aj nový názov *frazéma*. Doteraz najbežnejší názov *frazeologická jednotka* kladie zo skúmaného hľadiska zreteľné ohraničenie a okrem toho je aj trochu nákladný pri svojom častom výskyte v textoch s príslušnou problematikou (je príznačné, ako často sa v nich nahrádzalo úplné pomenovanie *frazeologická jednotka* jednoslovným termínom *frazeologizmus* alebo indexom *FJ*). Nový názov *frazéma* sa bez problémov dá uplatniť aj vo všetkých zložených alebo odvodených termínoch, v ktorých doteraz vystupovali ako zložky pomenovania *frazeologická jednotka* alebo *frazeologizmus* (napr.: *minimálna frazeologická jednotka* — *minimálna frazéma*, *potenciálny člen frazémy*, *fakultatívny člen frazémy*, *slovesná frazéma*, *zámenná frazéma*, *nárečová frazéma* a pod.).

Porovnávanie sledovaných troch termínov ukázalo, že názov *frazéma* má predpoklady na výstižné a systémové označovanie základnej jednotky celej frazeológie a na fungovanie vedľa termínov *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus*, ba že niektorými svojimi vlastnosťami je vhodnejším pomenovacím prostriedkom ako doteraz ustálené

názvy *frazeologizmus* a *frazeologická jednotka*. Z rozboru zároveň vyplýva, že tu nejde a samoučelný pohyb, nepotrebnú zmenu, ale o dôsledok poznania širších súvislostí celej frazeológie a jej jednotiek.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

ACHMANOVA, O. S.: Slovar ligvističeskich terminov. 2. vyd. Moskva, Izd. Sovetskaja enciklopedija 1969. 607 s.

AMOSOVA, N. N.: Osnovy anglijskoj frazeologii. Leningrad, Izd. Leningrad-skogo universiteta 1963. 167 s.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.

LEWICKI, A. M.: Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego. Katowice, Uniwersitet Śląski 1976. 120 s.

MOKIJENKO, V. M.: Iskaženije frazeologičeskogo obraza i semantičeskaja dinamika frazem. In: Problemy russkoj frazeologii. Tula 1975, s. 33–44.

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1977. 119 s.

MLACEK, J.: Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 136–142.

NIČEVA, K. et al.: Frazeologičen rečnik na balgarskija ezik. Tom 1. A — N. Sofija 1974. 759 s.

SKORUPKA, S.: Łączliwość naturalna wyrazów w związkach frazeologicznych. In: Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1972, s. 165–172.

TELIJA, V. N.: Čto takoe frazeologija. Moskva, Izd. Nauka 1966. 86 s.

*Neologizmy vo vede**

PROKOP MÁLEK

Celá vedecká literatúra je plná neologizmov. Niektoré sa už vžili a udržiavajú sa v nezmenenej podobe v teoretických prácach i vo vedeckej praxi, iné sa menia, ak sa nájde nový, výstižnejší termín. A napokon stále vznikajú nové názvy. Vynucuje si to pokrok vedy. Vedeckí pracovníci napr. syntetizujú nový liek, opíšu nový syndróm alebo získajú novú biologicky aktívnu látku. A hneď je tu úloha:

* Tento článok sme prevzali z časopisu *Vesmír* (roč. 57, 1978, s. 184–185) so súhlasom autora a redakcie časopisu.

vymyslieť nový názov. Tým sa však úloha utvárať nové názvy nekončí. Liečivá sa zoskupujú do väčších celkov, aby sa vyjadril ich hlavný účinok, pre ktorý boli zavedené do klinickej praxe. A tak vznikajú neologizmy pre celé skupiny liekov. Nájdeme ich v názvoch kapitol v učebniciach farmakológie.

Počet neologizmov, ktoré jednotliví vedci zavádzajú do používania, je prirodzene priamoúmerný počtu ich pôvodných pozorovaní, opisov nových syndrémov a prípadov zavedenia nových liečiv. Veľa nových odborných výrazov a symbolov zaviedol napr. Hans Selye. Tento autor aj výstižne zhrnul kritériá, podľa ktorých sa nové termíny majú tvoriť.

Predovšetkým musia byť potrebné. To značí, že vec, ktorú označujú, je nová a dôležitá. Ak vedecký pracovník vynájde novú metódu, ktorá má iba podenkový život, neujme sa nový názov, ktorý sa usiluje vyjadriť ju, aj keby bol sám osebe čo ako dobre vymyslený. Po druhé názvy musia byť stručné a medzinárodne zrozumiteľné. Preto sa uprednostňujú slová vychádzajúce z grécko-latinských základov. Napokon musia byť opisné a zrozumiteľné samy osebe.

Sledovať celú históriu neologizmov, t. j. ich zrod a zžívanie sa s ostatnou odbornou terminológiou, je často veľmi zaujímavé a poučné. Niekedy utvorí autor nový názov v momente, na prvý raz, tak ako keď maliar dosiahne svoj cieľ rýchlou maľbou alla prima. Termín vhodne zapadne do názvoslovía a nenajde sa nik, čo by ho kritizoval. Inokedy vznikajú okolo nového termínu rozpaky. Môže to byť zo strany jazykovedcov kritizujúcich nesprávne utvorenie nového názvu. Zlá vysloviteľnosť, nejednoznačnosť, ťažká preložiteľnosť do iných jazykov — to všetko môže byť predmetom kritiky. Tak to bolo napr. pri Selyeho návrhu termínu *cortikoids* (*kortikoidné hormóny*). Z jazykového hľadiska sa zdá novoutvorený termín správny. Je odvodený od slova *cortex* (ktoré je súčasťou termínu *adrenal cortex*, t. j. *kôra nadobličiek*) gréckou príponou *-oid*, ktorá má význam „podobáť sa“. Termín je výstižný aj z významového hľadiska. Je to dobrý súhrnný názov pre hormóny, ktoré vykonávajú a napodobňujú fyziologickú funkciu nadobličiek. Napriek tomu Selye neušiel kritike, že „je veľmi nebezpečné, keď sa cudzinci neovládajúci príslušný jazyk púšťajú do vymýšľania odborných názvov“.

Vystopovať v histórii, kto prvý použil určitý termín a ako k nemu prišiel, je niekedy dosť ťažké. Pravdivé jadro je tu skryté často pod nánosom druhotných informácií, ktoré sa prenášajú s ďalšími alebo menšími deformáciami do nových prameňov. Najbližšie k pravde sme tam, kde autor sám podrobne opíše cestu k novému termínu.

Preto sa tu zmienime o termínoch *kybernetika*, *stres*, *antibiotikum*. Sú to vari najpoužívanejšie a najpopulárnejšie termíny. Ich autori

Wiener, Selye, Waksman vo svojich osobných vyznaniach podrobne opísali, ako k nim prišli a prečo sa im práve tieto nové termíny zdali najvhodnejšie.

Vznik slova *kybernetika* (angl. *cybernetics*) opisuje N. Wiener vo svojom významnom diele *I am a Mathematician*, vydanom r. 1956. Český preklad vyšiel r. 1970 pod názvom *Můj život*. Je to cenné dielo, závažné napr. aj tým, že sa autor nevyhýba ani morálnym problémom vedcov napr. vo vzťahu k atómovej bombe.

Ako mnohí iní autori aj Wiener hľadal názov pre celý sledovaný predmet (a súčasne aj pre titul knihy) v gréčtine. Najprv sa sústredil na výraz *posol*. V gréčtine však našiel jediné slovo, ktoré by tento význam vyjadrovalo, a to *angelos*. Hneď si však uvedomil, že v angličtine (ako napokon vo všetkých jazykoch) je toto slovo už využité na vyjadrenie celkom iného špecifického pojmu, t. j. *anjel* čiže *posol boží*. Hľadal teda slovo v oblasti riadenia. A tu našiel slovo *kybernetes*, ktoré značí „kormidelník“. Rozhodol sa pre toto slovo, pravda, v anglickej podobe *cybernetics* (*kybernetika*). Možno povedať, že tento výraz patrí k tým neologizmom, ktoré sa hneď ujali a rozšírili. Sám Wiener o tom hovorí: „Slovo *kybernetika* sa páčilo, lebo to bolo najlepšie slovo, aké som mohol na vyjadrenie poznatku a vedy o riadení nájsť, a to vo všetkých odboroch, v ktorých sa táto myšlienka dá použiť.“ Používanie termínu *kybernetika* neohrozila ani skutočnosť, že aj toto slovo už bolo obsadené, ako autor sám neskoršie zistil. Od začiatku 19. storočia používal toto slovo francúzsky fyzik Ampère, lenže v sociologickom zmysle. Na šťastie pre dnešný výraz *kybernetika* Wiener, keď písal svoju knihu, o tejto okolnosti ešte nevedel. Ináč by bol musel ďalej hľadať vhodný výraz.

Aj históriu slova *stres* opisuje sám jeho autor H. Selye v knihe *From dream to discovery* (Od snov k objavom), vydanej r. 1964. V českom preklade sa kniha objavila r. 1975 pod názvom *K zahadám vědy*. (Mimochodom, nie sú dosť jasné dôvody, prečo sa v českých prekladoch nerešpektujú originálne názvy kníh. Autori, najmä vedeckí pracovníci, si nevyberajú názvy svojich diel náhodne. Veď tento druh literatúry je ich osobným vyznaním a názov treba pokladať za úvodný, a nie náhodný akord celého diela. České preklady nevystihujú obsah knihy o nič lepšie.)

Názvom *stres* vyjadril Selye súhrn všetkých nešpecifických zmien vyvolaných funkciou alebo poškodením. Na rozdiel od výrazu *kybernetika* slovo *stres* narazilo na ostrý odpor. Výčitky sa zameriavali najmä na to, že slovo *stres* je už obsadené. Výraz *stres* (*napätie*) sa už používa v inom význame vo fyzike a v hovorovej angličtine *stres* znamená všetko, čo vyvoláva únavu. Ale podobne ako výraz *kybernetika* sa názov *stres* rýchlo vžil, a to presne v tom význame, aký mu

dal Selye. Treba preto autorovi dať za pravdu, že je otázka, či by iný výraz lepšie vyjadril nový, presne definovaný biologický význam.

Ťažkosti s výrazom *stres* sa však jednako neskončili. Vynorili sa pri úsilí presne preložiť toto slovo do jednotlivých jazykov. Ani jedno slovo navrhované ako evivalent tohto výrazu nemohlo autora stresu uspokojiť, lebo nevyjadrovalo ním určený biologický obsah. Pre zaujímavosť možno uviesť príklady inojazyčných ekvivalentov. Francúzi sa pokúsili zaviesť termín *stimulation* (stimulácia) alebo *agression* (útok). V nemeckej literatúre nachádzame výrazy *Anstrengung* (ná-maha) alebo *Schaden* (poškodenie). Selyeho najviac prekvapil španielsky preklad monografie o strese, ktorý vyšiel s podtitulom *sufri-mento* (utrpenie). V češtine nachádzame *zátěž*. Každý z týchto ekvivalentov posúva výraz *stres* do iných polôh, ktoré presne nevystihujú jeho obsah. Preto sa postupne upúšťalo od hľadania výrazov v národných jazykoch a slovo *stres* sa používa v pôvodnom znení.

Selye sa napokon zamýšľa nad tým, či by sa týmto jazykovým zmätkom nebolo dalo zabrániť voľbou iného termínu. Nazdáva sa, že áno. Pri názve *stres* sa nerešpektovala zásada siahnuť najprv do grécko-latinskej slovnej zásoby. Autor termínu *stres* dodatočne našiel v gréčtine slovo, ktoré takmer úplne zodpovedá anglickému slovu *stres*. Je to výraz *ponos*. Ale na toto slovo prišiel Selye až vtedy, keď sa už slovo *stres* vžilo natoľko, že zvolenie iného výrazu by bolo vyvolalo iba ďalší zmätok. Tak teda slovo *stres* ostáva. A iste pretrvá aj do budúcnosti ako príklad dobre zvoleného neologizmu.

Slovo *antibiotikum* má najzložitejšiu a aj najdlhšiu históriu. Vznik tohto slova nie je ani opísaný v ucelenej monografii jedného autora. Ale aj tak môžeme nájsť osobné svedectvo o jeho vzniku a o jeho zavedení do medicíny. Napr. v článkoch nositeľa Nobelovej ceny za antibiotiká H. W. Floreyho a najmä v článku *História slova antibiotikum*, uverejnenom r. 1973, s autentickými výrokmi a vyjadreniami ďalšieho nositeľa Nobelovej ceny v oblasti antibiotík objaviteľa streptomycínu S. A. Waksmana.

S výrazom *antibióza* sa stretávame po prvý raz r. 1889, a to vo francúzskej práci, ktorú napísal Vuilemin. Slovo sa chápe dodnes ako výraz potlačenia rastu mikroorganizmu iným mikroorganizmom. R. 1891 sa zavádza anglický výraz *antibiotic* ako prídavné meno. Je súčasťou dvojice výrazov *antibiotic* a *symbiotic*, v ktorej prvé slovo značí, že niečo pôsobí proti živému organizmu, a druhé je výrazom fenoménu kolaborácie medzi živými organizmami.

Začiatkom štyridsiatych rokov začal narastať počet látok vysoko účinných proti patogénnym mikroorganizmom. Popri penicilíne to bola pyocyanáza, aktinomycín, tyrotrícín a mnoho ďalších. A tu sa zjavila potreba nájsť výraz pre celú túto skupinu nových liečiv. Po-

trebu nového slova pocítovali aj redakcie časopisov. Preto dr. J. E. Flynn, vydavateľ časopisu Biological Abstracts, vyzval r. 1941 autorov, aby navrhli vhodný spoločný názov pre všetky tieto nové látky. Návrhov sa zišlo viac. Florey navrhoval názov *baktériostatikum* (*bacteriostatic*) rovnako ako Gardner a Chain. Dr. Cohn zo Ženevy sa prihovárал za názov *antibiotíny* (*antibiotins*). Napokon vyhral návrh S. A. Waksmana, ktorý jednoducho použil prídavné meno *antibiotický* (*antibiotic*) ako podstatné meno (*antibiotic*, plurál *antiboittics*). Po prvý raz a oficiálne sa tento názov uvádza v časopise Biological Abstracts r. 1943. No autor sám použil tento názov v dvoch prácach už rok predtým.

Tento krátky pohľad do histórie vzniku niektorých neologizmov vo vede ukazuje, že aj tu platí kategória náhody a nevyhnutnosti. Je však náhodné, kedy a v akej podobe sa nové odborné výrazy uvedú. Veď čo chýbalo, aby sme žili v ére antibiotínov namiesto antibiotík, aby sme hovorili o angelotike namiesto kybernetiky a aby sme pre *stres* mali napr. výraz *ponos*. História ukazuje aj to, že predpovedať, ako sa ktoré slovo ujme, je rovnako ťažké ako prognózovanie v iných oblastiach vedy.

Napokon sa zmienim o trochu čudnom slove, ktoré sa vyskytuje vo všetkých rozprávkach o cestách k objavovaniu nového. Je to slovo *serendipity*. Použili ho vo svojich esejach okrem iných Beveridge a Cannon. V. Arzenikov pomenoval v ostatnom čase týmto slovom poslednú kapitolu svojej knižky o vede *Nenáhodné náhody*. Odkiaľ sa vzal tento čudný novotvar? Jeho zrod sa opiera o staroindickú legendu. Podľa nej bengálsky princ Vidžajá pri svojej plavbe po Indickom oceáne náhodou objavil veľký ostrov, ktorého sanskritský názov bol Serendipa. Princ sa na ostrove usadil a začal na ňom vládnuť. V rodine jeho potomkov (volali sa princovia Serendipa) sa udržala tradícia, že tak ako zakladateľ ich rodu aj oni majú neobyčajný dar nachádzať pri cestovaní nové, nečakané veci. Táto legenda sa rozšírila po celej Indii.

Potom prišiel rok 1754, keď anglický cestovateľ a bádateľ Walpole napísal po návšteve ostrova knihu. Opísal v nej aj tradíciu o schopnostiach potomkov princa Vidžajá objavovať nové neočakávané veci. Tak sa aj Európania oboznámili s touto zaujímavou legendou. Walpole išiel však ešte ďalej a pre tento dar nachádzať nové veci vytvoril neologizmus *serendipity*. Websterov Anglický slovník vykladá tento novotvar ako „dar objavovať cenné veci tam, kde ich nikto nehľadá“. Vedcom sa toto slovo zapáčilo. Úloha náhody vo vede mnohých vedeckých pracovníkov popularizujúcich vedu priam fascinovala. A v zaujímavom, trochu tajomnom výraze našli výraz pre túto skutočnosť. *Serendipity* teda značí šťastný dar náhodných objavov. Musíme však

zdôrazniť, že úloha náhody vo vede sa nesmie preceňovať, že ju treba chápať v závislosti s nevyhnutnosťou, s ktorou tvorí definovanú filozofickú kategóriu. To však je už iná kapitola.

(Z českého originálu preložila V. Slivková.)

*Institut klinické a experimentální medicíny MZD
Budějovická 800, Praha IV*

Produktivita prípon pri názvoch osôb

JOZEF JACKO

J. Ružička v publikácii *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975, s. 54) konštatuje, že „v rámci tvorenia názvov osôb sú dnes živé typy s príponami *-tel*, *-č* *-ik*, *-ec*, *-ár*, *-an*, *-čan*“. Ďalej spomína, že „aj prevzaté prípony *-ista*, *-ér* sa využívajú v značnejšej miere“.

Sledovali sme výskyt prípon v nových názvoch osôb v tlači. Výsledky ukazujú, že medzi najproduktívnejšie slovotvorné typy v rámci názvov osôb patrí v súčasnej spisovnej slovenčine typ na tvorenie pomenovaní osôb odvodených od podstatných mien príponou *-ár*, resp. jej závislým variantom *-iar*. J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1971, s. 99) v súvisi s tvorením názvov osôb hovorí, že „produktívny a živý je slovotvorný typ s príponou *-ár* (resp. jej závislým variantom *-iar*), ktorá sa pripája k slovesám alebo podstatným menám“. Tvorenie od sloves je však pomerne obmedzené. Aj doklady z tlače ukazujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa nové názvy osôb s príponou *-ár* od sloves tvoria zriedkavo. Zaznamenali sme len názov *dlaždiar* (Nedeľná Pravda, 2. 9. 1978, s. 21). V súčasnej spisovnej slovenčine sa robotník, ktorý dláždí, nazýva *dláždič* (Slovník slovenského jazyka I. 1959 — ďalej SSJ). Od slovesa je utvorené aj slovo *súkár*, resp. *súkárka* (Pravda, 16. 9. 1978, s. 1), ktoré sa v SSJ VI (s. 99) hodnotí ako hovorové. V SSJ IV (s. 334) sa v tomto význame uvádzajú ako neutrálne názvy osôb *súkač*, *súkačka*. Je možné, že sa v budúcnosti v rámci názvov profesií zaužíva v spisovnej slovenčine názvy *súkár*, *súkárka*.

J. Horecký (c. d., s. 100) hovorí, že „od podstatných mien je odvodená veľká skupina názvov označujúcich osoby, ktoré vyrábajú veci označené podstatnými menami“. Okrem iných príkladov uvádza aj názov *ľadiar*. V inzertnej časti denníka Práca (2. 12. 1978, s. 12) sme sa stretli s podobou *ľadár* (= výrobca ľadu). Za správnu treba

v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať podobu *ladár*, ako ukazujú príklady: *voda* — *vodár*, *priehrada* — *priehradár* atď. V tejto skupine uvádza J. Horecký aj názov *varechár*. SSJ V uvádza názvy *varechár* i *vareškár* vo význame „výrobca varešiek, kto predával varešky“ (s. 21) ako zastarané slovo. Doklady z časopisu *Život* (21. 12. 1978, s. 41) potvrdzujú, že slová *varechár* i *vareškár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine bežne používajú, nie sú to zastarané slová, označujú súčasných výrobcov variech: *Varechári spod Javoriny*. — *A tak chýr o šikovných vareškároch spod Javoriny*... V *Práci* (31. 10. 1978, s. 6) sme zaznamenali slovo *geletkár*, ktorým sa nazýva výrobca malých drevených nádob na mlieko, bryndzu a iné mliečne výrobky. Pracovníci Vagónky v Poprade, výrobcovia vagónov, sa na stránkach tlače nazývajú *vagonári*. Okrem všeobecného podstatného mena *vagonár* jestvuje aj vlastné podstatné meno *Vagonár* (názov závodného časopisu): *Pracovný kolektív vagonárov*... (Vagonár, 13. 1. 1978, s. 1). — *Najväčším obchodným partnerom popradských vagonárov je ZSSR*... (Východoslovenské noviny, 11. 1. 1979, s. 3). V spisovnej slovenčine nemáme slovo *dýmka*, ale *fajka* a od neho utvorené podstatné meno *fajkár*, ktoré SSJ I (s. 385) v 1. význame „kto fajčí z fajky“ hodnotí ako hovorové slovo a v 2. význame „kto vyrábal alebo predával fajky“ ako zastarané slovo. Aj súčasných výrobcov fajok treba v spisovnej slovenčine pomenovať slovom *fajkár*, ktoré teda nie je zastarané. Výrobcovia cestovín sa v tlači nazývajú *cestovinári*: ... *ktorá mala splňať nároky cestovinárov* (*Život*, 27. 7. 1978, s. 3). Pestovatelia zemiakov sú *zemiakári*: *Spišskí zemiakári vozili plné nákladné autá*... (Pravda, 16. 12. 1978, s. 1). Slovom *osivár* sa nazýva pracovník, ktorý pripravuje osivo na novú úrodu: *Západoslovenskí osivári pomôžu svojim kolegom na strednom a východnom Slovensku* (Pravda, 19. 8. 1978, s. 1).

Osobitnú skupinu podľa J. Horeckého (c. d., s. 100) tvoria názvy osôb, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom. Na s. 101 uvádza J. Horecký slovo *plynár* (pracovník pri plynovom generátore). SSJ toto slovo neregistruje. Význam slova *plynár* je v súčasnej spisovnej slovenčine širší, označuje sa ním nielen pracovník pri plynovom generátore, ale aj pracovník so zemným plynom, robotník pri spracúvaní zemného plynu a pod., napr.: *Rozšírte rady naftárov a plynárov* (Práca, 8. 1. 1979, s. 6). — ... *oprava kompresorovej stanice v Lučenci plynárov ešte čaká* (Pravda, 15. 8. 1978, s. 1). Slová *naftár* a *spojár* hodnotí SSJ ako hovorové slová, veľmi často sa s nimi stretávame na stránkach tlače; napr.: *Naftári svojej krajiny* (Práca, 27. 7. 1978, s. 5). — *Ako si udržať spojárov* (Práca, 22. 8. 1978, s. 4). — *Spojári si zvyšujú majstrovstvo* (Práca, 11. 9. 1978, s. 4). — *Naftári oslavovali*

[Smena, 12. 9. 1978, s. 5]. — *Dvadsať spojárov-k-pracovníčok pôšt z okresu...* [Práca, 28. 10. 1978, s. 10]. — *Prešovskí spojári nestoja bokom* [Východoslovenské noviny, 8. 1. 1979, s. 3]. V Práci [16. 11. 1978, s. 5] sme sa v jednom príspevku stretli s novými názvami profesií, a to *röntgenár, korenár, výplniar*: *Pozrieme sa na röntgenárov pri robote. — ... jedného z najlepších výplniarov. — ... má oprávnenie aj na profesiu korenár.* — Karol Kubala je *výplniar i odpasár*. SSJ I [s. 747] uvádza heslo *korenár* s významom „predavač korenia“. Pri hesle *koreň* sa v SSJ neuvádza technický termín *koreň zvaru*. Od podstatného mena *koreň* v tomto význame je utvorený názov profesie *zvárač korenár*. Pri zváraní existuje aj nová profesia *röntgenárov a výplniarov*. Príponou *-ár* je od podstatných mien utvorený celý rad nových profesií; napr.: *výťahárka* — doklad na pomenovanie muža sme nenašli [Smena, 15. 2. 1978, s. 6], *gumár plastikár* [Práca, 18. 2. 1978, s. 12], *karuselár* [Smena, 7. 2. 1978, s. 6], *telefónny kábelár* [Pravda, 12. 7. 1978, s. 4], *pílkár* [Nedeľná Pravda, 1. 9. 1978, s. 21], *plemenár* [Pravda, 18. 9. 1978, s. 1], *tapetárka* [Práca, 13. 10. 1978, s. 6], *podlahár* [Práca, 8. 12. 1978, s. 7], *inžinier chémie — smer potravinár* [Východoslovenské noviny, 9. 1. 1979, s. 5], *jazykár* (kto vyučuje jazyk) [Smena, 19. 12. 1978, s. 3]. Novými slovami *gumár plastikár, karuselár, pílkár, plemenár, tapetárka, podlahár, potravinár, telefónny kábelár* možno v spisovnej slovenčine výstižne pomenovať osoby, ktoré sa zaoberajú konkrétnou vecou označenou základným podstatným menom: *karuselár* pracuje pri zvislom sústruhu, slovom *plemenár* sa v poľnohospodárstve nazýva osoba zaoberajúca sa rozmnožovaním a dochovávaním zvierat, *tapetárka* ozdobuje steny tapetami, *podlahár* upravuje spodnú plochu miestnosti dláždením, *potravinár* pracuje v oblasti potravinárstva, *telefónny kábelár* pracuje pri ukladaní káblov. V SSJ III [s. 69] sa uvádza heslo *piliar*. V súčasnosti vzniklo aj nové slovo *pílkár*, ktorým sa nazýva osoba pracujúca s pílkou. Slovo *jazykár* (kto vyučuje jazyk) je štylisticky príznakové slovo. Štylisticky príznakové sú aj nové názvy osôb utvorené od hovorových a slangových slov s príponou *-ár*, napr.: *fuškár* [Práca, 4. 10. 1978, s. 4]; *dychovkár* [Práca, 17. 10. 1978, s. 6]; *sanitkár* [Nedeľná Pravda, 22. 12. 1978, s. 7]; *električkář* [Práca, 9. 1. 1979, s. 6]. V SSJ IV [s. 27] sa slovo *sanitár* v 2. význame „pomocný pracovník v zdravotníctve, najmä konajúci službu v sanitnom aute alebo v záchranom družstve“ hodnotí ako hovorové. Často sa s ním možno stretnúť v dennej tlači: *vodič sanitár* [Práca, 10. 11. 1978, s. 6]. — ... *chcel pracovať ako sanitár...* [Smena, 15. 11. 1978, s. 5]. Slangový charakter má slovo *šponár* [Smena, 21. 2. 1978, s. 6], pretože podstatné meno *špona* [z nemčiny] je slangové slovo; namiesto neho sa v spisovnej

slovenčine na pomenovanie odpadkov kovu alebo dreva pri hobľovaní používa bezpríznamkové slovo *hobľina*, obyčajne v množnom čísle *hobľiny*. Na pomenovanie osoby, ktorá odpratáva hobľiny od stroja, odporúčame používať slovo *hobľinár*.

Príponou -ár sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria nové názvy osôb od podstatných mien, ktoré pomenúvajú rozličné súbory, napr.: *Technikárov prezrádza otvorená mapa...* [Nedeľná Pravda, 6. 10. 1978, s. 14]. Podstatným menom *technikár* sa tu nazýva člen súboru Technik. ... *spolu s pamiatkostavármi...* (Práca, 25. 10. 1978, s. 6); „*Chemkári*“ pomáhali poľnohospodárom [Pravda, 2. 9. 1978, s. 4]. — *Úspešní chemkári* (Východoslovenské noviny, 24. 11. 1978, s. 4); — *Pozjazdové úsilie dopravárov* (Práca, 19. 10. 1977, s. 1). — *Dopravári na poliach* (Východoslovenský dopravár, 18. 9. 1978, s. 1). Posledný doklad ukazuje, že v Košiciach vychádza týždenník *Východoslovenský dopravár* pre pracujúcich ČSAD. V denníku Pravda sa slovo *chemkár* zapisovalo v úvodzovkách, teda ako slovo štylisticky príznakové. L. Dvonč v príspevku *Ako písať: lúčničiar, či Lúčničiar* (1964) upozornil, že v tlači sa často píše o Lúčnici a o jej príslušníkoch, členoch, o lúčničiaroch. L. Dvonč nespomína štylistickú hodnotu slova *lúčničiar*. V Smene [16. 2. 1978, s. 1] sme sa stretli s prídavným menom *slukársky*: *slukársky pozdrav*, ktoré predpokladá názov osoby *slukár* (= člen súboru SLUK).

V SSJ VI [s. 24] sa uvádza ako samostatné heslo *diaľnica*. Od tohto slova sa utvoril názov osoby s príponou -iar, ktorým sa pomenúva pracovník pri výstavbe diaľnice: *Poďme spolu za diaľničiarmi* (Práca, 29. 8. 1978, s. 5).

Hoci v súčasnej spisovnej slovenčine jestvuje podstatné meno *záchranca* na pomenovanie osoby, ktorá niekoho alebo niečo zachraňuje v nebezpečenstve alebo v ťažkom položení, utvorilo sa nové slovo s príponou -ár od abstraktného (dejového) podstatného mena *záchrana* — je to *záchrannár* ako názov povolania. Aj tento prípad svedčí o produktivite prípony -ár pri názvoch osôb. Napr.: *Záchranári môžu byť iba najskúsenejší baníci...* — *Mladí záchranári sa opäť vrátili...* (Život, 7. 9. 1978, s. 5).

Príponou -ár sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria nové názvy osôb aj od abstraktných podstatných mien, ktorými sa pomenúvajú duševne pracujúce osoby, napr.: *prípravár výroby*, *prípravár pre zriadenie staveniska* (Práca, 7. 2. 1978, s. 7); *rozborár* (Práca; 31. 8. 1978, s. 7); *výpočtár* (Práca, 12. 1. 1979, s. 7); *cenár* (Práca, 28. 6. 1978).

Podľa slovotvorného typu *funkcionár*, *revolucionár* sa v súčasnej spisovnej slovenčine utvorilo nové slovo *divizionár* na pomenovanie družstiev futbalovej alebo inej divízie: *Divizionári o Pohár* (Práca, 13. 11. 1978, s. 8).

Doklady z tlače ukazujú, že pri tvorení názvov osôb od slovies je v súčasnosti najproduktívnejšia prípona -č. V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa v rámci tvorenia názvov osôb od slovies uvádza na prvom mieste prípona -teľ. J. Horecký [c. d., 82] poznamenáva, že „typický a vo všetkých obdobiach dejín spisovnej slovenčiny produktívny je tu predovšetkým typ slovesný základ + prípona -teľ“. Aj v Slovenskej gramatike (1968, s. 145) sa pri činiteľských menách na prvom mieste uvádzajú podstatné mená s príponou -teľ. Pravidlá slovenského pravopisu (1971, s. 43) v rámci kapitoly o odvodzovaní slov na prvom mieste uvádzajú podstatné mená na -teľ, na druhom mieste podstatné mená na -č. V poslednom čase sa názvy osôb odvodené od slovies príponou -teľ tvoria zriedkavejšie. Zaznamenali sme však viacero názvov osôb, ktoré sa vytvorili od slovies príponou -č. Už v príspevku *Profesie v inzerátoch* (Jacko, 1977) sme spomínali ženskú podobu *podvázovačka* a *stavačka*. I. Masár v príspevku *Lesár manipulant?* (1978) poznamenáva, že „v názvosloví robotníckych povolání sa v záujme presného zachytenia špecializácie a s viditeľnou tendenciou po úspornosti ustálujú aj ďalšie menej zvyčajné názvy, napr. *rezač plameňom*, *zvárač elektrickým oblúkom*, vzniknuté analogicky podľa slovesnej väzby (porov. *zvárať elektrickým oblúkom* — *zvárač elektrickým oblúkom*)“. V tlači sme v poslednom čase zaznamenali viacero takýchto názvov povolání, napr.: *obrábač kovov* (Práca, 4. 1. 1979, s. 7), *skladač magnetických obvodov* (Práca, 6. 1. 1979, s. 12), *stavač súprav* (Východoslovenské noviny, 15. 2. 1978, s. 6), *plnič leteckých pohonných hmôt* (Nedeľná Pravda, 3. 11. 1978, s. 23), *delič materiálu* (Pravda, 12. 12. 1978, s. 4), *nastavovač pre obrábacie stroje* (Práca, 4. 1. 1979, s. 7), *skladač magnetických obvodov* (Práca, 6. 1. 1979, s. 12). V SSJ IV (s. 88) sa pri hesle *skladač* uvádza, že ide o zriedkavé slovo. Názvy profesií sa v súčasnosti vytvorili aj od ďalších slovies príponou -č; napr.: *nastreľovač* (Východoslovenské noviny, 15. 2. 1978, s. 6), *formovač* (Smena, 19. 6. 1978, s. 6), *párovačka* (Práca, 10. 11. 1978, s. 8), *armovač* (Práca, 19. 12. 1978, s. 7).

Na základe slovotvorného typu s príponou -ník (*obuv* — *obuvník*) je utvorené slovo *odevník*: *Hodnotné zlepšovacie návrhy odevníkov* (Východoslovenské noviny, 13. 3. 1978, s. 3). I. Masár (1966) neodporúča používať slovo *vážnik*, ale slovo *vážič* vo význame „pracovník obsluhujúci váhu, vážiaci“. Slovo *vážnik* môže označovať len toho, kto zhotovuje, prípadne opravuje váhy. Pretože odevník zhotovuje odev, nemožno voči slovu *odevník* nič namietat. I. Masár veľmi správne vystihol, že dnes sa podstatné mená označujúce pravidelnú činnosť, ktorá je vlastne zamestnaním, čoraz častejšie tvoria príponou -č.

J. Horecký v Slovenskej lexikológii I (s. 98) hovorí, že príponou

-ca v rámci osôb je utvorená vcelku uzavretá skupina podstatných mien. V Pravde [30. 11. 1978, s. 2] sme sa stretli so slovom *výrubca*: *Jediným legálnym výrubcom lesných stromčekov...* Namiesto slova *výrubca* odporúčame používať podstatné meno *vyrubovač*, pretože je významovo zreteľnejšie a jednoznačnejšie.

Nové názvy osôb sa v súčasnej spisovnej slovenčine tvoria od podstatných mien aj cudzou príponou *-ista*. V Práci [2. 1. 1979, s. 6] sme sa stretli s novým slovom *valcista*. V SSJ V [s. 15] sa uvádza samostatné heslo *valcovač* vo význame „robotník pracujúci pri valcovaní, vo valcovni (v hutníctve)“. Novým názvom *valcista* sa nazýva osoba, ktorá obsluhuje valec, pracuje s valcom. Ide tu o analógiu s názvami *kombajnista*, *traktorista*, *bagrista* a pod., pravda, zabudlo sa, že tu je domáci základ *valec*. Príponou *-ista* sú utvorené aj nové slová *rolbista* [Práca, 2. 12. 1978, s. 12], *kompresorista* [Práca, 2. 1. 1979, s. 6]. Pri slove *buldozerista* je niekedy tendencia písať a vyslovovať dlhé *-é-*: *buldozérista* [Práca, 2. 1. 1979, s. 6]. Od názvu *Tj Dukla* vzniklo nové slovo *duklista*: *Obaja duklisti — Netolička a Stromšík sú z Moravy...* [Práca, 23. 12. 1978, s. 16]. Od názvu *Tj Slávia* sa tvoria taktiež nové názvy príponou *-ista*: *slávista*, *slávistka*, napr.: *Slávistky boli prinajmenšom rovnocenným súperom...* [Prešovské noviny, 28. 11. 1978, s. 4].

Záver. V spisovnej slovenčine sa názvy osôb tvoria od podstatných mien najčastejšie príponou *-ár*, od slovies najčastejšie príponou *-č*. Mnohé slová, ktoré sa v normatívnych príručkách (najmä v SSJ) hodnotia ako hovorové, strácajú v súčasnosti príznak hovorovosti, napr.: *stavbár*, *strojár*, *spojár*, *naftár*, *vzorkár*, *rastlinár*, ba tvoria sa stále nové slová tohto typu, ktoré veľmi rýchlo strácajú charakter novosti a hovorovosti.

Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika
Švermova 1, Prešov

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Ako písať lúčničiar, či Lúčničiar? In: Jazyková poradňa. Zv. 3. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, SPN 1964, s. 248—249.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971. 252 s.

JACKO, J.: Profesie v inzerátoch. Kultúra slova, 11, 1977, s. 83—86.

MASÁR, I.: Vážnik, vážny, vážič. In: Jazyková poradňa. Zv. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, SPN 1966, s. 205—207.

MASÁR, I.: Lesár manipulant? Kultúra slova, 12, 1978, s. 91—92.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968. 596 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. 1. vyd. Bratislava, SPN 1975. 66 s.

Slovník slovenského jazyka. I—VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

O pomenovaniach cukru

M. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ

V každodennej reči sa na označenie cukru najčastejšie používajú tieto združené pomenovania: *kryštálový cukor*, *kockový cukor*, *práškový cukor* (tieto názvy uvádza aj Slovník slovenského jazyka I, ďalej SSJ, s. 180). SSJ na cit. mieste uvádza v jednom rade aj spojenie *vanilkový cukor*, hoci tu ide o osobitný druh cukru miešaného s vanilkou, resp. s vanilínom (preto sa na novších obaloch stretávame aj s označením *vanilínový cukor*). Tento druh aromatizovaného cukru sa používa inak ako obyčajný cukor. Vanilkovým, resp. vanilínovým cukrom sa dodáva príchut' múčnikom, jemnému pečivu, koktailom, likérom atď.

Na bežné cukrenie sa v domácnostiach a inde (v reštauráciách, jedálňach, výrobníach ap.) používa rafinovaný cukor, ktorého druhý sa od seba líšia iba technickou (mechanickou) úpravou, nie príchutou: *kryštálový cukor* (má formu kryštálikov), *kockový cukor* (má podobu kociek, v skutočnosti tehličiek, kvádrov), *práškový cukor* (má podobu prášku).

Pri mechanickej úprave cukru ako spotrebného potravinárskeho výrobku dochádza k ďalšej špecifikácii druhov cukru, čo sa v reči odzrkadľuje na príslušných prívlastkoch. Napr. na daktorých obaloch z cukrovarov na Slovensku čítame: *polojemný kryštálový cukor*, resp. *rafinovaný cukor* — *kryštál hrubý*, *polojemný* ap. (Cukrovar P. Jilemnického v Trnave).

V hovorovej reči sa na označenie kryštálového cukru bežne používa podstatné meno *kryštál* (má príznak hovorovosti). Ako sme už uviedli, toto označenie sa bežne objavuje aj na obaloch cukru. To signalizuje, že pomenovanie *kryštál* stráca hovorové zafarbenie a stáva sa neutrálnym (bezpríznačným) slovom.

Hodno spomenúť, že hovorové slovo *kryštál* vo význame „kryštálový cukor“ nezaznamenáva SSJ I (s. 784); tu sa uvádza iba odborný termín *kryštál* (= nerastný útvar so zákonitou vnútornou stavbou). Príčiny takéhoto stavu sú jasné: hovorové slová bývajú dakedy málo

doložené, resp. vôbec nedoložené v excerpovanej literatúre, a teda ani v kartotéke dokladov v JÚLŠ SAV. Tak to pravdepodobne bolo i v tomto prípade, preto sa hovorové slovo *kryštál* (= kryštálový cukor) do slovníka nedostalo. Tento význam zachytáva Slovník cudzích slov (1966, s. 615) ako hovorový popri mineralogickom význame. Pretože slovo *kryštál* zastupuje dvojslovný výraz *kryštálový cukor* — vzniklo teda inak a funguje v jazyku za iných jazykových a nejazykových podmienok ako mineralogický termín *kryštál* (ktorý v slovenčine nemá synonymum) —, navrhujeme uznať mineralogický termín *kryštál* a každodenné pomenovanie *kryštál* (hovor. = kryštálový cukor) za homonymá. To znamená, že v slovníkoch (jednojazyčných, cudzích slov i dvojazyčných) by sa spracovali ako dve samostatné lexémy (resp. slovníkové heslá): *kryštál* I min., *kryštál* II hovor. Je prirodzené, že hovorový výraz *kryštál* (= kryštálový cukor) treba zachytiť v menšom (jednozväzkovom) slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny, pretože ide o slovo dnes veľmi bežné, tvoriace súčasť živej slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (doklady možno nájsť napr. na množstve obalov cukru z trnavského a sládkovičovského cukrovaru).

Hoci sú špecifikované pomenovania *jemný kryštálový cukor* (hovor. *jemný kryštál*), *hrubý kryštálový cukor* (hovor. *hrubý kryštál*) menej časté ako povedzme pomenovania *kockový cukor*, *práškový cukor*, jednako sú známe a bežné. Nemožno preto súhlasiť s takým postupom, že sa na obaloch (z cukrovaru v Dunajskej Strede) 'odrazu objavil text *rafinovaný cukor krupica* (porov. nemecké pomenovanie *Griesszucker*). Nemožno súhlasiť ani s takouto podobou dvojslovného označenia jemného kryštálu: *krupicový cukor*. Pomenovanie *cukor krupica* (z nem. *Griesszucker*), resp. *krupicový cukor* sa v slovenčine na pomenovanie kryštálového cukru jednoducho nepoužíva (v SSJ sa neuvádza ani pri podstatnom mene *cukor*, ani pri podstatnom mene *krupica*). Namiesto pomenovania *krupicový cukor*, resp. *cukor krupica* treba na obaloch cukru uviesť bežný slovenský výraz *jemný kryštálový cukor*, resp. *jemný kryštál*. Netreba na obaloch vyznačovať, že ide o rafinovaný kryštál. Treba totiž predpokladať, že každý predávaný balený cukor (ako potravinársky výrobok) musí byť rafinovaný, takže sa prívlastok rafinovaný môže chápať ako nadbytočný. Označenie *cukor krupica* (na obaloch kryštálového cukru z Dunajskej Strede) ako pomenovanie zložené z dvoch podstatných mien (jedného základného, druhého určujúceho, prívlastkového) sa vymyká z celého mikrosúboru pomenovaní cukru. Ostatné pomenovania cukru majú totiž adjektívny prívlastok: *kryštálový*, *kockový*, *práškový* (*cukor*). A tak nielen pre novosť, ale aj pre výnimočnosť pôsobí názov *cukor krupica* cudzo, neorganicky. Preto treba súhlasiť s praxou tých cukrovarov (napr. Cukroval Štefana Majora v Sládkovičove, Cukrovar P.

Jilemnického v Trnave, Stredoslovenský cukrovar v Rimavskej Sobote), ktoré na obaloch cukru uvádzajú prívlastky *jemný, hrubý, polojemný (kryštálový cukor)*.

Od faktického stavu v praxi sa líši stav pri rozlišovaní názvov cukru v odborných príručkách. Tak napr. autori Náuky a materiáli J. Vraný a I. Brodil uvádzajú takéto druhy (a názvy) cukru (c. m., s. 206): *práškový cukor* — *krupicový* [hrubší], *púdrový* [najjemnejší]; *rafinádny kryštál* — *hrubý kryštálový cukor, stredný kryštálový cukor, polojemný kryštálový cukor, jemný kryštálový cukor, veľmi jemný kryštálový cukor*. V učebnici pre IV. ročník hospodárskych škôl Technológia (s. 110) sa píše o druhoch cukru takto: „Mletím sa získava *krupicový cukor, múčkový cukor* a najjemnejší *práškový cukor*.” V príručke Naša kuchárka od A. Dvorského a kol. (Martin, Osveta 1973, s. 42) sa zasa uvádza: „Mletý cukor sa podľa jemnosti rozdeľuje na *krupicový, múčny a púdrový*.”

Ako ukazujú citované úryvky, *krupicový cukor* označuje druh práškového cukru. Tomuto konštatovaniu protirečí prax, pretože v obaloch označených týmto názvom (t. j. *krupicový cukor*, resp. *cukor krupica*) sa nachádza a predáva jemnejší druh kryštálového cukru.

Zriedkavo počť aj nesprávne označenie práškového cukru pomenovaním *prachový cukor*. Ide pravdepodobne tiež o pôvodný germanizmus (porov. nem. *Staubzucker* = doslovne: *prachový cukor* — správne: *práškový cukor*). Pri združenom pomenovaní *prachový cukor* prekáža neprijemná asociácia so slovom *prach* (*prachový*). Okrem toho neobstojí takéto pomenovanie vecne, pretože v oblasti potravinárstva (a farmácie) sa používajú suroviny ako prášky, nie prach (resp. prachy).

Pomenovanie *prachový cukor* naráža v praxi na prekážku v podobe ustálenej sémantickej diferenciácie pomenovaní *prach* (základné slovo) — *prášok* (derivát od *prach*). V slovenčine nemožno mechanicky (doslovne) kalkovať nemecké (ustálené a správne) slovo *Staubzucker* ako *prachový cukor*, ale jedine ako *práškový cukor*. (Porov. ďalej napr. *bábovka v prášku, knedle, gule v prášku, lieky v prášku, penicilín v prášku*, nie *v prachu*.)

Z toho, čo sme uviedli, vychodí, že na obaloch cukru (ako potravinárskeho predajného výrobku) treba uvádzať pomenovania *kryštálový cukor*, resp. *kryštál, jemný kryštálový cukor, hrubý kryštálový cukor, polojemný kryštálový cukor* (resp. *jemný kryštál, hrubý kryštál, polojemný kryštál*) atď. Pomenovanie *cukor krupica* možno pokladať v spisovnej slovenčine za nebežný, neustálený novotvar.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVORSKÝ, A. a kol.: Naša kuchárka. 7. doplnené vyd. Martin, Osveta 1973. 520 s.

Příruční slovník německo-český I. Red. J. Janko, H. Siebenschein. 1. vyd. Praha, Státní nakladatelství 1936—38.

Slovník slovenského jazyka I—VI. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966.

Technológia. Učebnica pre IV. ročník hospodárskych škôl. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1954.

VRANÝ, J. — BRODIL, I.: Náuka o materiáli. Bratislava. Slovenské vydavateľstvo pôdohospodárskej literatúry 1961.

Nespokojenec čiže nespokojník

GEJZA HORÁK

V krásnej, ale i odbornej literatúre môžeme čítať jednu i druhú podobu. — Ktorá z nich je zo slovotvorného hľadiska oprávnenejšia? spýtali sme sa v duchu, keď sme obidve podoby našli v preklade istež odbornej knihy z ruštiny.

Mnohí naši čitatelia tú knihu poznajú. Je to vedecky spracovaná, široké spoločenské súvislosti postihujúca biografia *Napoleon Bonaparte*; napísal ju sovietsky autor Albert Manfred a doteraz vyšla v Nakladateľstve Pravda vo dvoch vydaniach (1974, 1978). Preložila ju Oľga Gažová.

V tejto knižke sme našli dva razy podobu *nespokojník* a dva razy podobu *nespokojenec*.

Prvý doklad zacitujeme v širšom kontexte, lebo v plnej názornosti charakterizuje ľudí, čo dostávajú kvalifikujúci názov *nespokojník* alebo *nespokojenec*.

a) Čo aké rozdielne boli osudy François Marie Aroueta, známeho pod menom Voltaire, alebo Jeana-Jacqua Rousseaua, či Gabriela Bonnota de Mably. Gottholda Ephraima Lessinga a Friedricha Schillera, Jonathana Swifta a Richarda Sheridana, Alexandra Radiščeva a Nikolaja Novikova, Benjamina Franklina a Thomasa Jeffersona, čo aké veľké boli medzi nimi rozdiely, zapríčinené národnými zvláštnosťami alebo neopakovateľnými individuálnymi danosťami, všetci mali čosi spoločné. A to spoločné bolo príznačné nielen pre spomenutých, ale aj pre množstvo iných, nemenovaných, ktorí však majú rovnaké právo, aby na nich ďalšie generácie vďačne spomínali. Boli

to ľudia z nepokojného plemena nespokojníkov — insatisfaits. Okolité svet, jeho spoločenské inštitúcie, sociálne pomery, zákony, právo, morálka — všetko sa im videlo nedokonalé. Pochybovali, odsudzovali, kritizovali. (20)

b) ...v Konvente sa dozvedeli, že v sekcii Lepeletier sa konajú nezákonné schôdze a pod heslom „Preč s dvoma tretinami!“ sa mobilizujú všetci nespokojenci. (111)

c) Bonaparte mohol rátať s tým, že Moreau sa pri svojej povahe nezapletie do nejakých protivládnych akcií [...] Bol však zástavou opozície, a už či chce alebo nechce, okolo neho sa zjednotia všetci nespokojenci. (366)

d) Napoleon predpokladal, že Fouchého čas ešte neprišiel, no mýlil sa. — Všetky tieto reči nespokojníkov, o ktorých bol podrobne informovaný z policajných správ, Napoleona nesmierne dráždili. Bolo s nimi treba skoncovať radikálnymi opatreniami, ktoré vzápätí našiel. (496)

Podobu *nespokojník* popri podobe *nespokojenec* môžeme nájsť v pôvodnej i preloženej literatúre. Aj Slovník slovenského jazyka registruje obidve, a to tak, že na prvé miesto stavia podobu *nespokojenec*, na druhé *nespokojník*.

Najprv sa teda pozrieme na slovotvornú štruktúru podoby *nespokojenec*. Keď z nej odopneme odvodzovaciu príponu *-ec*, dostaneme slovotvorný základ *nespokojen-*; pripomína slovotvorné základy podstatných mien odvodených od minulých trpných príchastí, ako sú napr. *dorastenec* (*dorasten-ec*), *osvietenec* (*osvieten-ec*), *skúsenec* (*skúsen-ec*; pozri v románe Jána Beňu *So synom* — Bratislava 1978 — na s. 198, kde má ironizujúcu platnosť), *nepodarenec* (*nepodaren-ec*), *vydedenec* (*vydeden-ec*). Naposol prostredníctvom trpného príchastia súvisia s príslušným slovesom, v našich príkladoch so slovesami *dorásť*, *osvietiť*, *skúsiť*, *nepodariť sa*, *vydediť*. Odvodené podstatné meno *nespokojenec* však v našom jazykovom povedomí so slovesom nesúvisí. (Spisovná slovenčina nemá totiž slovesá *spokojiť* [*sa*] a *nespokojiť* [*sa*] ako súčasť živej slovnej zásoby.)

A teraz slovotvorný pohľad na podobu *nespokojník*. — Odvodené podstatné meno *nespokojník* má slovotvornú štruktúru *nespokoj-ník*, pritom časť odvodzovacej prípony *-n-* sa prekrýva (resp. splýva) s adjektívnou príponou *-n-*. Slovotvorným základom podoby *nespokojník* je teda prídavné meno *nespokojný*.

Odvodené slovo *nespokojník* sa zreteľne a živo zaraďuje medzi osobné podstatné mená utvorené od prídavných mien; medzi tie, ktorými sa vyjadruje záporné hodnotenie, napr. *neposlušník* (*nepočúvnik*), *neslušník*, *nespratník*, *nevďačník*, *nezbedník*. Pritom kladne hodnotiace podstatné mená, ktoré by im slovotvorne zodpovedali, vo vecne ladenej reči nejestvujú; nepoužívajú sa v nej. Podoby *poslušník* (*počúvnik*), *slušník*, *spratník*, *vďačník*, *zbedník* mohli by mať iba expresívnu, úzko príležitostnú platnosť.

Slovotvorná štruktúra deadjektíva (slova utvoreného od prídavného mena) *nespokojník* je zreteľná a pravidelná, lebo neobsahuje prvok navyše (porov. *-en-* v jeho rovnoznačnom páre *nespokojenec*).

Podotýkame, že J. Horecký vo svojich dvoch monografiách o tvorení slov v slovenčine neuvádza ani podobu *nespokojenec*, ani *nespokojník*. V prvej, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, zo staršieho obdobia spisovnej slovenčiny však nájdeme z tvarovej i významovej stránky blízke slovo *nepokojník* (doklad zo Slovenských národných novín) s významom „človek spôsobujúci, šíriaci nepokoj“ čiže burič, revolucionár (s. 84).

Slová *nespokojenec* a *nespokojník* sa v Slovníku slovenského jazyka z významovej stránky vymedzujú ako „nespokojný človek“. Je to, pravdaže, celkom správne. Ale keď nazrieme do lexikálneho archívu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, zistíme, že vypisovači (excerptori) dokladov charakterizovali označovaciu platnosť slov *nespokojenec* a *nespokojník* okrem „nespokojný človek“ aj ako „osoba nespokojná, hľadajúca“ (porov. náš prvý doklad), „nespratník, burič, rebelant“. To ukazuje, že dvojica preskúmaných slovotvorných variantov (*nespokojenec/nespokojník*) sa i z významovej stránky zblízuje s funkčne blízkou staršou podobou *nepokojník*, chápanou ako rovnoznačnou so slovom *burič*.

Čiastočne to ukážu doklady z našej staršej i novšej literatúry.

Zo šťastného, samospokojného človeka stával sa akýsi romantický *nespokojenec*. (Vajanský) — ...krik robia len jednotliví *nespokojníci* a zradcovia krajiny, ktorých treba potrestať. (J. Záborský) — Situácia nebola ešte vyjasnená úplne. *Nespokojencov* je ešte vždy hodne. (Rapant) — Ale *nespokojníkov* bývalo odjakživa dosť na tejto našej planéte. (Vansová) — Nie som z chronických *nespokojníkov*. (Večerník)

V novšej literatúre možno vybadať stupňujúci sa príklon k podobe *nespokojník*. A naozaj pociťujeme ju ako živšiu, dynamickejšiu a priehľadnejšiu.

A predsa neuzavrieme našu slovotvornú úvahu radou, aby sme v súčasných spisovných prejavoch uplatňovali len pravidelnejšiu podobu *nespokojník*. Variant *nespokojenec* totiž v našom pazykovom povedomí udržiava asociačná väzba so skupinou odvodených podstatných mien, v ktorých je rozšírená slovotvorná prípona *-enec*; také sú napr. *stúpenec*, *vzbúrenec*. Spomenuli sme, že spisovná slovenčina slovesá *spokojiť* (*sa*), *nespokojiť* (*sa*) ako bežné lexikálne prostriedky nepozná; no akúsi oporu slovotvornému variantu *nespokojenec* predsa len dávajú slovesá *uspokojiť* (*sa*) (*uspokoj-en-ý*) a *znepokojiť* (*sa*) (*znepokoj-en-ý*).

Uzavierame. — Hoci podoba *nespokojník* je pravidelne tvorená a obsahovo živšia, dynamickejšia, aj podoba *nespokojenec* má v spisovnej slovenčine svoje oprávnenie (a to nielen na základe doterajšieho používania), lebo nie je celkom bez opory v okruhu príslušného odvodzovacieho postupu.

V budúcich lexikografických prácach radíme uvádzať dvojicu našich rovnoznačných slov v poradí *nespokojník, nespokojenec*.

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Slovo tvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964.

MANFRED, A. Z.: Napoleon Bonaparte. Preložila O. Gažová. 2. vyd. Bratislava, Pravda 1974.

Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami

MILAN MAJTÁN

Súčasnú odbornú terminológiu výrazne charakterizuje proces internacionalizácie ako dôsledok potreby komunikácie v medzinárodnom meradle. Aj onomastická terminológia sa buduje, spresňuje a ustalať sa tak, aby vyhovovala tejto požiadavke.

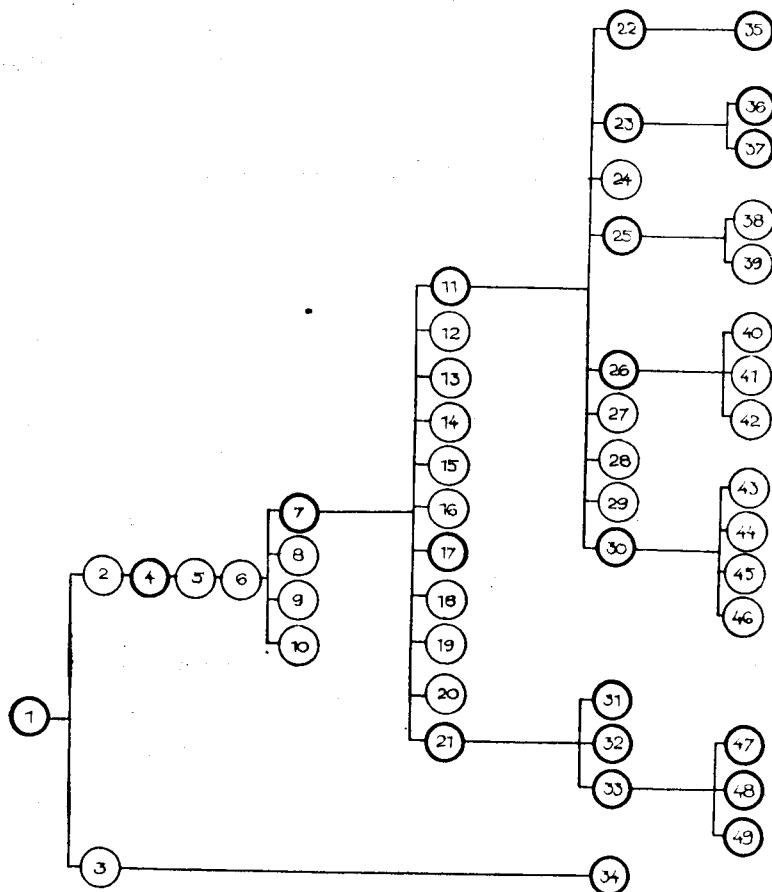
K zjednocovaniu slovanskej onomastickej terminológie smeruje aj úsilie terminologickej subkomisie, ktorá je súčasťou Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov. V tejto subkomisii sa zhromaždil a pripravil materiál pre prácu *Základná sústava a terminológia slovanskej onomastiky* (Svoboda a i., 1973), ktorá je prvým vecne usporiadaným súpisom slovanskej onomastickej terminológie s príslušnými ekvivalentmi zo všetkých slovanských jazykov.

V tejto príručke je uverejnená aj základná slovenská onomastická terminológia. Vypracoval ju V. Blanár a schválila Slovenská onomastická komisia. Okrem toho písali v ostatnom čase ešte V. Blanár o antroponomastickej [1973] a M. Majtán [1976] o toponomastickej terminológii. Spresnený pohľad na sústavu pojmov podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami podal na 5. slovenskej onomastickej konferencii V. Šmilauer [1976].

V minulom roku vyšiel v Moskve vo vydavateľstve Nauka zaujímavý a aj pre slovanskú a slovenskú onomastiku podnetný výkladovo-do-

kladový slovník ruskej onomastickej terminológie od N. V. Podolskej (1978). V ruskej onomastickej terminológii sa dôsledne uplatňujú všeobecné terminologické princípy a už na prvý pohľad vyniká úsilie o internacionálny charakter termínov. Jednotlivé termíny sú utvorené so zreteľom na celú sústavu pojmov a termínov.

V jednej schéme doplnenej o ďalšie termíny vyzerá sústava onomastických termínov podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami takto (v slovenskej onomastickej terminológii používané termíny sú označené výraznejšie):

V schéme je vyznačené členenie vlastných mien [1] na vlastné mená reálne existujúcich [2] a vlastné mená reálne neexistujúcich [3] objektov, pričom [vo vesmíre] reálne existujúce objekty sú vlastne galaxie, hmloviny, súhvezdia [4], planéty, hviezdy a iné nebeské telesá [5] a na nich sa nachádzajúce objekty [6]. Vlastné mená pomenúvaných objektov nachádzajúcich sa na našej Zemi [7] sa členia postupne ďalej.

Zoznam termínov podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami zo *Slovníka ruskej onomastickej terminológie* upravených do slovenčiny, napr. *onim* — *onymum*, *toponim* — *toponymum*, doplnený v súčasnosti používanými slovenskými termínmi, stručným vysvetlením podľa výkladu N. V. Podoľskej a pri termínoch označujúcich pojmy, ktoré sa ďalej už nečlenia, aj slovenskými ilustračnými príkladmi, sme rozdelili do dvoch skupín.

I. Prvú skupinu tvoria termíny, ktoré sa používajú aj v súčasnej slovenskej onomastickej terminológii. Z dvojice *onymum* — *proprium* sa častejšie používa termín *proprium* (ale *antroponymum*, *toponymum*), prídavné mená utvorené od obidvoch z nich sa využívajú približne rovnako, *propriálny* i *onymický*. Termín *kozmononymum* má v našej onomastickej terminológii iný, širší obsah: označujú sa ním všetky vlastné mená objektov nachádzajúcich sa mimo sféry našej Zeme (tu termíny č. 4—6 a 8—10). Aj termín *chrématonymum* má u nás oveľa širší obsah: označujú sa ním vlastné mená, ktorými sa pomenúvajú všetky ľudské výtvary nefixované pevne v krajine, teda vlastné mená spoločenských javov, inštitúcií, predmetov a výrobkov (tu termíny č. 13—20).

[1] *onymum*, *proprium*, vlastné meno (ďalej VM)

[4] *kozmononymum* — VM nejakej sféry kozmického priestoru, napr. galaxie, hmloviny, súhvezdia (*Mliečna cesta*, *Krabia hmlovina*, *Plejády*, *Veľký voz*, *Orión*)

[7] *geonymum* — VM objektu na Zemi

[11] *toponymum*, geografický názov — VM geografického objektu na Zemi

[17] *chrématonymum* — VM predmetu materiálnej kultúry, napr. unikátneho výrobku

[21] *bionymum* — VM živého objektu

[22] *oronymum*, terénny názov — VM prvku reliéfu zemského povrchu, VM fyzickogeografického objektu (*Gerlach*, *Tlŕstá*, *Dubník*, *Devínska Kobyla*, *Hrochotská dolina*, *Manínska tiesňava*)

[23] *choronymum* — VM územia, oblasti

[25] *ojkononymum*, osadný názov, aj miestny názov (*Bratislava*, *Nové Zámky*, *Čierny Balog*, *Rača*)

[26] *urbanonymum* (vhodnejší by bol vari termín *urbonymum*) — VM vnútromestského objektu, napr. štvrte, sídla, námestia, ulice

- [30] hydronymum, vodný názov — VM vodného objektu, napr. toku, plochy, prameňa
- [31] fytonymum — VM rastliny, stromu (*Hollého dub*)
- [32] zoonymum — VM zvierata (kôň *Astrachán*, krava *Malina*, Ružena, vól *Riavka*, Rožko, pes *Dunaj*, *Rexo*, *Azor*)
- [33] antroponymum — VM človeka
- [34] teonymum — VM božstva (*Perún*, *Živena*, *Morena*)
- [35] speleonymum — VM prírodného podzemného útvaru, napr. jaskyne, priepasti (*Domica*, *Driny*, *Brázda*, *Zvonivá jama*)
- [36] prírodné choronymum — VM prírodno-územnej oblasti (*Vysoké Tatry*, *Podunajská nížina*, *Považie*, *Záhorie*, *Horehronie*)
- [37] administratívne choronymum — VM administratívno-územnej jednotky (*Slovenská socialistická republika*, *Stredoslovenský kraj*, *Zvolenský okres*, *Liptovská stolica*, *Orava*)
- [47] osobné mená — VM jednej osoby, napr. rodné meno, priezvisko, prímeno, prezývka, pseudonym
- [48] katojkonymum, obyvateľské meno — VM obyvateľa sídelného objektu, oblasti (*Bratislavčan*, *Košičan*, *Oravec*, *Lipták*, *Záhorák*)
- [49] etnonymum, etnické meno — VM etnickej skupiny, národa (*Slovák*, *Čech*, *Maďar*)

II. Do druhej skupiny patria termíny u nás väčšinou neznáme, ale viaceré z nich sa používajú v sovietskej onomastike; niektoré podľa základného princípu skonštruovala autorka spomínaného slovníka (termíny č. 2, 6, 12—16, 18—19, 28).

Vhodné sa zdá najmä používanie termínu *mýtonymum* na označenie mýtických (neskutočných, rozprávkových) bytostí a objektov, teda aj termínov *mýtoantroponymum*, *mýtozoonymum*, *mýtotoponymum* a pod., vhodnejšie ako tvorenie týchto termínov pomocou určujúceho prídavného mena *nepravý* (*nepravé antroponymum* a pod.).

Termín *astronymum* má širší obsah, ako by to z jeho podoby vyplývalo, a ešte viac zavádza termín *planétonymum*. Ďalšie termíny tejto skupiny majú za úlohu detailnejšie členiť vlastné mená podľa druhov pomenovaných objektov. V niektorých prípadoch to môže byť užitočné, v iných (napr. č. 28—29, 38—39, 40—41) hádam aj zbytočné. Medzi názvami sídelných objektov mestského a dedinského typu iste nebudú také rozdiely, aké sú medzi názvami obcí a osád a názvami samôt a jednotlivých význačnejších budov.

- [2] reálionymum — VM reálne existujúceho objektu
- [3] mýtonymum — mytologické VM, VM reálne neexistujúceho, vymysleného objektu
- [5] astrononymum — VM nebeského telesa, napr. hviezdy, planéty, kométy, asteroidu (*Polárka*, *Slnko*, *Mars*, *Venuša*, *Zem*, *Mesiak*, *Mrkosova kométa*, *Kohoutkova kométa*)

- [6] *planétonymum* — VM objektu na nebeskom telese, napr. na hviezde, planéte, t. j. na Mesiaci, na Zemi, na Marse, na Venuši a pod.
- [8] *selenonymum* — VM objektu na Mesiaci (*Humboldtovo more, Poznané more, oceán Búrok, záliv Lunika, Rovné stena, Platónova brázda, planina Zostupu, základňa Pokoja*)
- [9] *marsonymum* — VM objektu na Marse
- [10] *venusonymum* — VM objektu na Venuši
- [12] *anemonymum* — VM živelnéj pohromy, uragánu, cyklónu, tajfúnu (*uragány Flora, Betsy*)
- [13] *ergonymum* — VM inštitúcie, organizácie, ústavu, závodu, spolku (*Slovenská národná rada, jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV, Slovnajt, Divadlo Pavla Országha Hviezdoslava, Lúčnica*)
- [14] *ideonymum* — VM javu duchovnej kultúry, napr. obrazu, literárneho diela, hudobnej skladby (*Červené víno, Krútnava*)
- [15] *dokumentonymum* — VM významného dokumentu (*Zlatá bula, Dekrét o mieri, Postupimská dohoda*)
- [16] *faleronymum* — VM radu, medaily, vyznamenania (*Rad republiky, Rad Víťazného februára, vyznamenanie Za zásluhy o výstavbu*)
- [18] *porejonymum* — VM konkrétneho dopravného prostriedku (*lode Krieváň, Lidice, expresy Slovenská strela, Istropolitan*)
- [19] *pragmatonymum* — VM výrobku, továrenská značka (značka áut Škoda, Tatras, značka vín Nitrianske knieža, Račianska frankovka, Bakchus, piva Zlatý bažant, syrov Niva, Hermelín, Trenčian)
- [20] *chrononymum* — VM časového úseku (*Deň víťazstva, Nový rok, Vianoce*)
- [24] *dromonymum* — VM dopravnej tepny, komunikácie (*Trať družby, Cesta slobody*)
- [27] *eklézionymum* — VM miesta náboženských obradov, napr. kostola, kaplnky, samostatného oltára, križa a pod. (v Bratislave *Dóm, Modrý kostolík*, v Trnave *Hrubý kostol*)
- [28] *agroonymum* — VM poľnohospodársky využívaného objektu (*Konopiská, Prúdy, Panské zeme, Brachnova lúka, Stáňa, Dielnička*)
- [29] *drimonymum* — VM lesného objektu, napr. časti lesa, húštiny, poľesia (*Borová, Črchlisko, Pod Hradištom, Slnná stráň*)
- [38] *komonymum* — VM sídelného objektu dedinského typu (*Malužiná, Borský Jur, Očová, Borša*)
- [39] *astionymum* — VM sídelného objektu mestského typu (*Nitra, Martin, Prešov, Košice*)
- [40] *agoronymum* — VM námestia (*námestie Slovenského národného povstania, Ľudové námestie*)
- [41] *hodonymum* — VM ulice, uličky, priechodu nábrežia (*Kalinčiakova ulica, Dostojevského rad, Fajnorovo nábrežie, Riadok, Pod lipami*)
- [42] *mestské choronymum* — VM mestskej štvrte, sídliska, parku, cintorína (v Bratislave *Ružinov, Rovnice, sad Janka Kráľa, Martinský cintorín*)
- [43] *potamonymum* — VM vodného toku, napr. rieky, potoka, kanála (*Orava, Hron, Myjava, Vydríca, Hlboký potok, Belá, Stará Olka, Sobranceký kanál*)

- [44] *limnononymum* — VM vodnej nádrže, napr. jazera, plesa, rybníka (*Slňava, Zemplínska šľrava, Morské oko, Popradské pleso*)
 [45] *oceánonymum* — VM oceána a jeho častí, napr. mora, zálivu, úžiny, prúdu (*Atlantický oceán, Čierne more, Biskajský záliv, Bospor, Golfský prúd*)
 [46] *helonymum* — VM bariny, močiara (*Jurský šúr, Blatá*)

Pomocou slova *onymum* utvorené termíny označujúce jednotlivé druhy vlastných mien majú prednosť v tom, že od nich možno jednotne a výhodne tvoriť pomocou prípon ďalšie termíny, napr. pre súbor vlastných mien príslušného druhu (*onymia, toponymia...*), pre disciplínu (*onomastika, toponomastika...*), pre odvodené prídavné mená označujúce vzťah k vlastným menám i k vednej disciplíne (*onymický aj onomastický, toponymický aj toponomastický...*) a pod.

V porovnaní so Základnou sústavou a terminológiou slovanskej onomastiky je sústava ruskej onomastickej terminológie, ako sme už spomenuli, vypracovaná podrobnejšie, ale sú tu aj rozdiely iného druhu, najmä rozdiely vyplývajúce z rozličného vymedzenia pojmového obsahu termínov (*chrématonymum, kozmononymum, topononymum, ojkonymum, hodonymum*). V Základnej sústave uvedené termíny *abionymum* (oproti termínu *bionymum*) a *anojkonymum* (oproti *ojkonymum*) vyplývajú z úsilia o členenie na záse binárnosti a čiastočne z tradičnej českej onomastickej terminológie (*ojkonymum* — *anojkonymum* ako *místní jméno* — *pomístní jméno*).

V sústave pojmov a termínov vychádzajúcej zo *Slovníka ruskej onomastickej terminológie* sa nedá dobre umiestniť tradičný slovenský termín *chotárny názov*, ktorý sa v minulosti používal s významom zodpovedajúcim českému termínu *pomístní jméno*, neskôr s významom zodpovedajúcim českým termínom *tráťové jméno, pozemkové jméno*, t. j. vlastné meno poľnohospodárskeho a lesného pozemku (Majtán, 1976).

Možno sa všetky z uvedených termínov v slovenskej onomastickej terminológii nevžijú. Takto na klasických základoch (väčšina termínov je gréckeho pôvodu, iba základy *reálio-* a *urbo-/urbano-* sú z latinčiny) budovaná terminologická sústava však vystihuje potreby súčasnej onomastickej terminológie, aby čo najlepšie vyhovovala komunikácii v medzinárodnom meradle.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BLANÁR, V.: Teoretické problémy onomastickej terminológie. *Makedonski jazik*, 24, 1973, s. 51—62.

MAJTÁN, M.: Základná slovenská toponomastická terminológia. In: Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove, Roč. XII. Zv. 3. Slavistika. V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia. Prešov 3.—7. mája 1972. Red. M. Blicha a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 113—116 (ďalej SOK, 5).

PODOLESKAJA, N. V.: Slovar' ruskoj onomastičeskoj terminologii. Moskva, izd. Nauka 1978. 198 s.

SVOBODA, J. a i.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 14, 1973. 280 s.

ŠMILAUER, V.: Trídění vlastních jmen. (Teze.) In: SOK, 5, 1976, s. 109—111.

Zo základnej terminológie metrológie a metronomiky

Komisia pre terminológiu merania pri Ústave merania a meracej techniky Slovenskej akadémie vied v Bratislave predkladá z prerokovaných hesiel časť termínov všeobecného charakteru.

Komisia pracuje v tomto zložení: RNDr. Imrich Staríček, CSc., Ústav merania a meracej techniky SAV (predseda komisie), prom. fyz. Peter Čerňanský, Ústav merania a meracej techniky SAV, doc. Ing. Július Bajcsy, CSc., Elektrotechnická fakulta SVŠT v Bratislave, univ. prof. RNDr. Jozef Garaj, Strojnícka fakulta SVŠT v Bratislave, RNDr. Ján Chrapan, CSc., Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave, doc. Ing. Otakar Macko, CSc., Výskumný ústav vodného hospodárstva v Bratislave, Ing. Josef Raška, METRA, n. p., Blansko, Ing. Ludvík Ripper, CSc., TESLA, n. p., Brno, Ing. Jaroslav Tržil, CSc., Československý metrologický ústav v Bratislave, doc. Ing. Jidřich Vitovec, CSc., Fakulta elektrotechnická ČVUT v Prahe. Jazykový poradca komisie PhDr. Ivan Masár, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

Adresa komisie: Ústav merania a meracej techniky SAV, Dúbravská cesta, Bratislava.

Názvy vedných disciplín

metronomika

veda o základných princípoch kvantitatívneho poznávania

teoretická metronomika

časť metronomiky zaoberajúca sa teoretickými otázkami merania a kvantifikácie

experimentálna metronomika

časť metronomiky, ktorá sa zaoberá experimentálnymi otázkami merania a kvantifikácie

metrológia

veda, ktorej predmetom sú zákonitosti merania

legálna metrológia

časť metrológie, ktorá prostredníctvom právnych orgánov zabezpečuje dodržiavanie platných metrologických predpisov pri meraní

všeobecná metrológia

časť metrológie, ktorá sa zaoberá všeobecnými otázkami merania bez ohľadu na špeciálny charakter jednotlivých veličín

špeciálna metrológia

časť metrológie, ktorá sa zaoberá problémami merania jednotlivých veličín

aplikovaná metrológia

časť metrológie zaoberajúca sa problémami merania na konkrétne ciele

kvalimetria

disciplína, ktorá sa zaoberá určovaním akostných tried alebo meraniami akostných vlastností

biometria

vedná disciplína, ktorá sa zaoberá problémami merania biologických objektov

psychometria

vedná disciplína zaoberajúca sa problémami merania v psychológii

ekonometria

vedná disciplína, ktorá sa zaoberá problémami merania v ekonomických vedách

meracia technika

1. disciplína, ktorá sa zaoberá technickými problémami merania
2. prístrojové vybavenie potrebné na meranie

Teória merania**teória merania**

teória, ktorá sa zaoberá problematikou merania ako súboru určitých empirických procesov a operácií

pozorovanie

zmyslové vnímanie, najmä zrakové, na základe ktorého rozhodujeme, či pozorovaný objekt má určitú vlastnosť alebo nemá

porovnávanie

určenie relácie dvoch objektov ako nositeľov vlastností

prvomeranie = protomeranie

získovanie stupňov odstupňovateľnej vlastnosti bez pojmov kvantitatívnej analýzy, t. j. bez používania kvantitatívnych charakteristík alebo číselných údajov

meranie

1. súhrn úkonov, ktorým sa priraduje číslo alebo iná kvantitatívna charakteristika určitému pozorovanému predmetu alebo javu na základe vzťahu určitej jeho vlastnosti k dohodnutému usporiadanému súboru daných javov
2. kvantitatívne porovnávanie objektu s konvenčnou hodnotou (etalónom)

kvalitatívny údaj

popis výsledkov pozorovania nejakej observačnej vlastnosti bežným jazykom bez použitia kvantitatívnych pojmov

kvantitatívny údaj

údaj výsledku merného porovnávania vyjadrený pomocou kvantitatívnej charakteristiky

identifikácia meraného objektu

zistenie totožnosti meraného objektu (napr. jeho vhodným označením)

individualizácia meraného objektu

vymedzenie meraného objektu (napr. ak meraný objekt je časťou nejakej zložitej sústavy objektov)

pozorovateľná vlastnosť = observačná vlastnosť

vlastnosť, ktorú môžeme určiť bezprostredným pozorovaním

odstupňovateľná vlastnosť

vlastnosť, ktorá v nás vyvoláva vnemy rôznej intenzity alebo vyvoláva odstupňovateľné účinky

stupeň odstupňovateľnej vlastnosti

observačná vlastnosť, ktorá spôsobuje vnem určitej intenzity alebo vymedzený účinok

zhmotnený kód

objekt, na ktorom je realizovaný určitý stupeň odstupňovateľnej vlastnosti

súbor zhmotnených kódov

komplex zhmotnených kódov určitej odstupňovateľnej vlastnosti

relačný systém

množina prvkov, medzi ktorými sú definované nejaké vzťahy

empirický relačný systém

skupina objektov, medzi ktorými môžeme empiricky zisťovať vzájomné vzťahy

izomorfizmus relačných systémov

vzájomné jednoznačné priradenie prvkov dvoch relačných systémov, pri ktorom sa priradujú aj vzájomne si zodpovedajúce vzťahy

poriadkový symbol

symbol, ktorý označuje prvok nejakej usporiadanej množiny (napr. kvantitatívna charakteristika)

kvantitatívna charakteristika

poriadkový symbol, ktorým označujeme určitý zhmotnený kód

[Poznámka: V prípade fyzikálnych veličín je kvantitatívnou charakteristikou hodnota veličiny.]

kvantifikácia

proces priraďovania kvantitatívnych charakteristík jednotlivým stupňom odstupňovateľnej vlastnosti

metrizácia

kvantifikácia, pri ktorej je pre každú dvojicu kvantitatívnych charakteristík zavedená metrická funkcia, na základe ktorej môžeme aj rozdielom kvantitatívnych charakteristík pripisovať praktický význam (napr. dĺžkový interval, teplotný rozdiel)

merné porovnávanie

zisťovanie ekvivalencie (rovnocennosti) meraného objektu so známym zhmotneným kódom na základe meranej vlastnosti

merné usporiadanie

usporiadanie zhmotnených kódov v súbore na základe ich vzájomného merného porovnávania

merná ekvivalencia

ekvivalencia (rovnocennosť) dvoch zhmotnených kódov zistená merným porovnávaním

absolútne meranie

meranie na základe definície meranej veličiny

priame meranie

meranie, pri ktorom sa určuje priamo hodnota meranej veličiny

nepriame meranie

meranie, pri ktorom sa hodnota meranej veličiny určuje výpočtom z priamo nameraných hodnôt iných veličín

sprostredkované meranie

meranie, pri ktorom sa hodnota meranej veličiny určuje priamym meraním inej veličiny, ktorá je od nej závislá

dotykové meranie = kontaktné meranie

meranie, pri ktorom je povrch meraného predmetu v priamom mechanickom styku so snímačom

meranie na diaľku

meranie, pri ktorom sledujeme objekt z istej vzdialenosti.

diaľkové meranie

meranie, pri ktorom sa informácia o nameranej hodnote prenáša do istej vzdialenosti od meraného objektu

*Metrologické úkony***justovanie = nastavovanie**

uviedenie meradla do stavu, v ktorom ho možno správne používať

kalibrácia

vyznačenie polohy meracích značiek na meradle zodpovedajúcej určitým hodnotám meranej veličiny

graduovanie

zhotovenie stupnice meradla na základe vopred vyznačených značiek získaných kalibráciou

overovanie

súhrn operácií, ktorých cieľom je zistiť, či meradlo vyhovuje predpisom o jeho metrologických vlastnostiach

overenie

úradný výkon, ktorým sa potvrdzuje, že meradlo pri overovaní vyhovelo predpisom

overovacia značka

značka na meradle, ktorá potvrdzuje, že meradlo bolo overené

merací signál = mieronosný signál

signál, ktorý sprostredkuje prenos informácie o hodnote meranej veličiny od meraného objektu do ukazovacieho zariadenia

vstupný merací signál

merací signál vstupujúci do meracieho prístroja od meraného objektu

výstupný merací signál

merací signál na výstupe z meracieho prístroja

merací impulz

merací signál tvaru impulzu

analogový signál

signál, ktorý v danom intervale hodnôt meranej veličiny môže nadobúdať akúkoľvek hodnotu

diskrétny signál

signál, ktorý v danom intervale hodnôt meranej veličiny má len konečný počet hodnôt

meracia značka

ryska alebo iné označenie na indikačnom zariadení zodpovedajúce určitej hodnote meranej veličiny

ladenie

nastavenie parametrov oscilačného zariadenia na dosiahnutie žiadanej frekvencie

Veličiny**veličina**

vlastnosť predmetu alebo javu, ktorej sa dajú priradiť číselné hodnoty na základe dohodnutého porovnávania

metronomická veličina

odstupňovateľná vlastnosť, pre ktorú sa zaviedla metronomická stupnica

určitá veličina

veličina vymedzená na konkrétnom objekte alebo procese

základná veličina

veličina, ktorú na základe dohody považujeme za nezávislú od ostatných veličín sústavy

odvodená veličina

veličina definovaná základnými veličinami danej sústavy veličín

doplnková veličina

veličina, ktorej jednotka nie je dosiaľ zaradená ani medzi základné, ani medzi odvodené jednotky

(Poznámka: Doplnkovými veličinami sú rovinný a priestorový uhol.)

protenzívna veličina

veličina, ktorej hodnota sa nedá reprodukovať, pretože stále plynie (napr. čas a veličiny závislé od času)

skalárna veličina

veličina, ktorá je jednoznačne definovaná hodnotou

vektorová veličina

veličina, ktorá je jednoznačne definovaná hodnotou a jedným smerom

tenzorová veličina

veličina, ktorá je jednoznačne definovaná hodnotou a niekoľkými smermi (napr. tenzor mechanického napätia, tenzor permeability)

komplexná veličina

veličina, ktorej hodnoty vyjadrujeme pomocou komplexných čísel

reálna veličina

veličina, ktorej hodnota je daná reálnou časťou hodnoty komplexnej veličiny

imaginárna veličina

veličina, ktorej hodnota je daná imaginárnou časťou komplexnej veličiny

fyzikálna veličina

veličina exaktne definovaná fyzikálnymi zákonmi

(Poznámka: Fyzikálne veličiny sa používajú pri kvantitatívnej formulácii fyzikálnych zákonov.)

geometrická veličina

veličina charakterizujúca geometrické vlastnosti materiálnych objektov v priestore (napr. dĺžka, plošný obsah, objem, rovinný a priestorový uhol)

empirická veličina

veličina definovaná konvenčne na základe skúsenosti, ktorá nie je definovaná fyzikálnym vzťahom

technická veličina

empirická veličina používaná v technickej praxi (napr. tvrdosť, húževnatosť, elektrická pevnosť)

extenzitná veličina = extenzívna veličina

veličina, ktorej hodnota sa v sústave zloženej z dvoch identických pod-sústav rovná súčtu hodnôt tejto veličiny v týchto podsústavách

(Poznámka: Pojem extenzitnej veličiny sa používa dnes iba v termodynamike. V minulosti sa používal nevhodne aj v iných oblastiach fyziky vo význame veličiny označujúcej isté „množstvo“ alebo „kvantitu“.)

intenzitná veličina = intenzívna veličina

veličina, ktorej hodnota sa v sústave zloženej z dvoch identických pod-sústav rovná hodnote tejto veličiny v oboch týchto podsústavách

(Poznámka: Pojem intenzitnej veličiny sa dnes používa iba v termodynamike. V minulosti sa používal aj v iných oblastiach fyziky vo význame veličiny popisujúcej stav látok alebo veličiny vyvolávajúcej pocity rôznej intenzity.)

vzťahová veličina

veličina, ktorá vystupuje ako nezávisle premenná v definičnom vzťahu inej veličiny majúcom tvar diferenciálneho podielu

referenčná veličina

veličina použitá ako vzťažná pri meraní porovnávacou metódou

analogická veličina

veličina, ktorej hodnotám pri aplikovaní nejakého fyzikálneho zákona platného v určitej oblasti fyziky môžeme prisúdiť formálnu analógiu s hodnotami veličiny v inej oblasti fyziky

veličiny rovnakého druhu

veličiny, ktorým prislúcha rovnaký definičný vzťah a ktoré majú rovnaký fyzikálny rozmer a jednotku

homologické veličiny

veličiny, ktoré majú rôzny fyzikálny charakter, ale v tej istej sústave veličín rovnaký fyzikálny rozmer (napr. v sústave veličín zodpovedajúcej sústave jednotiek SI energia a moment sily, elektrický prúd a magnetické napätie)

bezrozmerná veličina

odvodená veličina, ktorej hodnota nie je závislá od voľby základných jednotiek v danej sústave veličín

dynamická veličina

1. veličina prislúchajúca do skupiny veličín charakterizujúcej oblasť dynamiky v mechanike
2. časovo premenná veličina

harmonická veličina

periodická veličina, ktorej časový priebeh je sinusoidálny

mieronosná veličina

veličina, prostredníctvom ktorej signál prenáša hodnotu meranej veličiny pri diaľkovom meraní

transformácia veličiny

jednoznačné priradenie hodnôt inej veličiny jednotlivým hodnotám danej veličiny

homogénna veličina

priestorová veličina, ktorej hodnota je v celom priestore rovnaká; keď ide o vektorovú veličinu, má táto veličina v uvažovanom priestore rovnakú hodnotu i smer

nehomogénna veličina

veličina, ktorá nie je homogénna

stála hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá sa v závislosti od času nemení

premenná hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorá sa mení (napr. v závislosti od času, prípadne inej vzájomnej veličiny)

okamžitá hodnota veličiny

hodnota veličiny v určitom čase

pomerná hodnota veličiny

hodnota veličiny vyjadrená vzťahom k jej nenulovej danej hodnote

stredná hodnota veličiny = priemerná hodnota veličiny

hodnota odvodená zo súboru nameraných hodnôt dohodnutým postupom a reprezentujúca súbor podľa nejakej jeho význačnej vlastnosti

rozdielová hodnota veličiny

hodnota veličiny vyjadrená rozdielom od jej inej danej hodnoty

monochromatická veličina = spektrálna veličina

veličina definovaná pre určitú vlnovú dĺžku nejakého vlnového procesu

polychromatická veličina

veličina definovaná pre nejaký širší rozsah vlnových dĺžok

*Jednotky veličín***mierová jednotka = jednotková veličina**

veličina, ktorej číselná hodnota sa rovná číslu jeden

násobná jednotka

násobok nejakej jednotky

základná jednotka

jednotka základnej veličiny

vedľajšia jednotka

veličina nekoherentne odvodená zo základných jednotiek sústavy

mimosústavná jednotka

jednotka, ktorá nepatrí do uvažovanej sústavy jednotiek

koherentná jednotka veličiny

jednotka vyjadrená základnými jednotkami v danej sústave veličín vzťahom, v ktorom sa číselný koeficient rovná číslu jeden

Sústava jednotiek

sústava veličín = systém veličín

súhrn veličín rôzneho druhu používaných v určitej oblasti poznania na vyjadrenie kvantitatívnych vzťahov a zákonitostí

sústava jednotiek

súhrn jednotiek určitej sústavy veličín

metrická decimálna sústava = metrická desiatková sústava

sústava jednotiek, ktorej základom je meter a kilogram a ktorá používa desiatkovú sústavu

medzinárodná sústava jednotiek SI

koherentná sústava jednotiek založená na týchto základných jednotkách: meter (*m*) pre dĺžku, kilogram (*kg*) pre hmotnosť, sekunda (*s*) pre čas, ampér (*A*) pre elektrický prúd, kelvin (*K*) pre teplotu, kandela (*cd*) pre svietivosť, mol (*mol*) pre množstvo látky

koherentná sústava jednotiek

sústava jednotiek, v ktorej sú všetky jednotky koherentné

absolútna sústava jednotiek

sústava jednotiek založená na troch základných jednotkách pre dĺžku, hmotnosť a čas; v prípade použitia jednotiek *cm*, *g*, *s* nazývame túto sústavu CGS, v prípade použitia jednotiek *m*, *kg*, *s* nazývame túto sústavu MKS

technická sústava jednotiek

sústava jednotiek založená na troch základných jednotkách pre dĺžku, čas a silu; technická sústava používaná v ČSSR vychádzala z jednotiek meter (*m*), sekunda (*s*), kilopond (*kp*)

praktická sústava jednotiek MKSA = Georgiho sústava jednotiek MKSA

sústava jednotiek založená na štyroch základných jednotkách: meter (*m*) pre dĺžku, kilogram (*kg*) pre hmotnosť, sekunda (*s*) pre čas, ampér (*A*) pre elektrický prúd

rozmer veličiny

výraz, ktorý vyjadruje vzťah veličiny k základným veličinám

[Poznámka: Niekedy sa slovo rozmer používa nevhodne vo význame „hodnota veličiny“, napr. dĺžkový rozmer.]

Hodnota veličiny

hodnota veličiny

údaj charakterizujúci veličinu jednotkou a príslušnou číselnou hodnotou

číselná hodnota veličiny

číslo priradené meranej veličine

nulová hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorej číselná hodnota sa rovná nule

absolútna hodnota veličiny

hodnota veličiny vyjadrená rozdielom od jej nulovej hodnoty

(Poznámka: Absolútna hodnota veličiny môže byť aj záporná, ale absolútna číselná hodnota veličiny je vždy nezáporná.)

absolútna nulová hodnota veličiny = absolútna nula veličiny

medzná hodnota veličiny, ktorá sa experimentálne nedá dosiahnuť a je iba abstraktným pojmom; absolútne nulová hodnota veličiny má zvyčajne číselnú hodnotu rovnú nule

prevrátená hodnota veličiny

hodnota veličiny umocnená na mínus jeden

konvenčne pravá hodnota veličiny

hodnota veličiny, ktorú považujeme za správnu hodnotu meranej veličiny a ktorú na základe odôvodneného predpokladu považujeme za takú blízku skutočnej hodnote veličiny, že ich rozdiel môžeme prakticky zanedbať

redukovaná hodnota veličiny

hodnota veličiny prepočítaná na zvolené podmienky

menovitá hodnota veličiny = nominálna hodnota veličiny

vopred daná hodnota veličiny

medzná hodnota veličiny

hodnota veličiny zodpovedajúca jej určeným alebo dohodnutým medziam

kritická hodnota veličiny

hodnota veličiny zodpovedajúca kritickým podmienkam, pri ktorých nastáva nejaký špecifický jav alebo zmena

nameraná hodnota veličiny = hrubý výsledok merania

hodnota meranej veličiny získaná priamo z údajov meracieho prístroja

opravená hodnota veličiny = korigovaná hodnota veličiny

hodnota veličiny opravená o systematické chyby

výsledok merania

údaj o hodnote meranej veličiny získaný výpočtom z nameraných hodnôt a opravený o deterministické a štatistické chyby

Stupnice**teória stupníc**

teória rozdeľovania kvantitatívnych charakteristík medzi zhmotnené kódy danej veličiny

metronomická stupnica

súbor zhmotnených kódov, v ktorom sú realizované všetky zhmotnené kódy určitej odstupňovateľnej vlastnosti; tie sú označené príslušnými kvantitatívnymi charakteristikami

stupnica veličiny

súbor všetkých hodnôt veličiny stanovený konvenčne

topologická stupnica = ordinálna stupnica

stupnica určená až po monotónnu transformáciu, t. j. používajúca iba vzťahy väčší, menší, rovný

metrická stupnica

stupnica, v ktorej má rozdiel dvoch kvantitatívnych charakteristík praktický význam vyjadriteľný metrickou funkciou priradenou tomuto rozdielu

aditívna stupnica

metrická stupnica, v ktorej aj súčet kvantitatívnych charakteristík má praktický význam

stupnica

usporiadaný súbor značiek na ukazovacom zariadení

pravidelná stupnica

stupnica, ktorej vzdialenosti meracích značiek sú rovnaké a zodpovedajú rovnakým rozdielom hodnôt meranej veličiny

lineárna stupnica

stupnica, pri ktorej sa rovnakým prírastkom hodnoty meranej veličiny priraduje rovnaká vzdialenosť meracích značiek

nelineárna stupnica

stupnica, pri ktorej sa rovnakým prírastkom hodnoty meranej veličiny priraduje nerovnaká vzdialenosť meracích značiek

jednoduchá stupnica

stupnica, na ktorej je jeden súbor meracích značiek

viacnásobná stupnica

stupnica s číslovaním pre niekoľko rozsahov meranej veličiny

jednosmerná stupnica

stupnica, na ktorej je číslovanie meracích značiek nanesené v jednom smere

dvojsmerná stupnica

stupnica, na ktorej sú hodnoty indikovanej veličiny nanesené od určitej meracej značky na oboje strany

protismerná stupnica

stupnica, na ktorej je číslovanie meracích značiek opačné ako smer zvyšovania hodnoty indikovanej veličiny

recipročná stupnica

protismerná stupnica, na ktorej je hodnota meranej veličiny nepriamo úmerná výchylke

rovnomerná stupnica

stupnica, ktorej dieliky majú rovnakú dĺžku

*Rôzne druhy veličín***polohový vektor**

vektor určujúci polohu bodu vzhľadom na zvolený vzťažný bod

sprievodič

polohový vektor pohybujúceho sa bodu

rýchlosť

1. podiel zmeny hodnoty veličiny a príslušného časového intervalu
2. veličina určená podielom dráhy a príslušného časového intervalu

plošná rýchlosť

veličina určená podielom plochy opísanej sprievodičom bodu a príslušného časového intervalu

zrýchlenie

veličina určená podielom zmeny rýchlosti pohybujúceho sa bodu a príslušného časového intervalu

rovinný uhol

veličina určená odchýlkou dvoch orientovaných smerov

priestorový uhol

veličina určená orientovanými polpriamkami vychádzajúcimi z daného bodu a vytvárajúcimi plášť kužela

hmotnosť = hustota látky

základná vlastnosť hmotných objektov, ktorá je mierou ich zotrvačnosti a príťažlivosti

merná hmotnosť

veličina určená podielom hodnoty hmotnosti látky a jej objemu

objemová hmotnosť

veličina určená podielom hmotnosti pórovitej látky a vonkajšieho objemu, ktorý táto látka má

hustota extenzitnej veličiny

veličina určená podielom hodnoty veličiny a objemu, prípadne plochy alebo dĺžky, na ktorej je veličina definovaná

plošná hustota

veličina určená podielom hmotnosti látky rozloženej na danej ploche a obsahu tejto plochy

relatívna hustota = pomerná hustota

veličina určená pomerom hustoty danej látky k hustote látky zvolenej za porovnávanú

merný objem

veličina určená pomerom objemu látky a jej hmotnosti

plošný obsah

veličina, ktorej hodnota udáva veľkosť ohraničenej plochy

objem

veličina, ktorej hodnota udáva veľkosť ohraničeného priestoru

frekvencia = kmitočet

počet kmitov periodického deja za jednotku času

uhlová frekvencia = uhlový kmitočet

2π násobok frekvencie

Rozličné**zhmotnená miera**

zhmotnený kód realizujúci trvalým spôsobom istú hodnotu danej veličiny

komplexný vektor

vektor v komplexnej rovine

časový vektor

komplexný vektor, ktorého absolútna hodnota určuje amplitúdu striedavej veličiny a ktorého uhol s reálnou osou vyjadruje uhlové otočenie úmerné času

intenzita

1. vlastnosť zodpovedajúca intenzitnej veličine
2. označenie veličiny, ktoré sa vzťahuje na jednotku inej veličiny, napr. plochy, elektrického náboja

extenzita

vlastnosť zodpovedajúca extenzitnej veličine

nominálna hodnota miery

nominálna hodnota veličiny reprodukovaná mierou a spravidla na miere vyznačená

kvantitatívna analýza

časť logiky zaoberajúca sa analýzou kvantitatívnych pojmov

(Poznámka: Kvantitatívne pojmy vyjadrujú isté abstraktné, napr. číselné vzťahy medzi objektmi.)

miestne meranie

meranie v mieste meraného objektu

systematická chyba

chyba merania, ktorá pri opakovanom meraní za tých istých podmienok zostáva čo do znamienka rovnaká alebo ktorá sa pri zmene podmienok merania mení podľa určitého zákona

náhodná chyba

chyba merania, ktorej absolútna hodnota a znamienko sa pri väčšom počte meraní za prakticky rovnakých podmienok mení nepredvídateľným spôsobom

deterministická chyba merania

chyba merania spôsobená nežiadateľnými známymi vplyvmi na merací prístroj, prípadne na celý proces merania, ktorú môžeme podrobným rozborom podmienok merania eliminovať

štatistická chyba merania

chyba merania spôsobená vplyvmi náhodného rázu, na ktorej eliminovanie je potrebné použiť metódy matematickej štatistiky

absolútna chyba merania

rozdiel medzi výsledkom merania a skutočnou hodnotou veličiny

relatívna chyba merania

pomer pravej absolútnej chyby merania a konvenčne pravej hodnoty meranej veličiny

modus

hodnota náhodnej premennej s najväčšou pravdepodobnosťou

medián

hodnota náhodnej premennej, ktorá delí plochu pod krivkou rozdelenia pravdepodobnosti na dve rovnaké časti

ROZLIČNOSTI

Slovenské názvy kardiálnej a valvulárnej insuficiencie

Srdce vykonáva úlohu pumpy, ktorá udržiava krv v cievnom riečiisku v neprestajnom pohybe. Stahy srdcového svalu sú zdrojom mechanickej sily pumpy, srdcové chlopne majú úlohu ventilov, ktoré zabezpečujú tok krvi jedným smerom (zabraňujú spätné prúdenie).

Keď srdce nie je schopné primerane vykonávať svoju funkciu, hovoríme o insuficiencii srdca (*insufficere* = nestačiť) alebo kardiálnej insuficiencii či srdcovej nedostatočnosti. Rezervná sila srdca stačí dakedy vyrovnávať, kompenzovať, chorobnú zmenu po kratší alebo dlhší čas. Po vyčerpaní rezervnej sily sa zjaví porucha vyrovnanosti srdcovej funkcie, jej zlyhanie, dekompenzácia. Zlyhanie srdcovej činnosti, dekompenzácia srdca, je teda následkom srdcovej nedostatočnosti, insuficiencie. V lekárskej literatúre a bežnom úze sa tieto pojmy napospol neodlišujú a názvy *insuficiencia srdca (nedostatočnosť)*, *dekompenzácia srdca (zlyhanie)* alebo *srdcová slabosť* sa používajú ako synonymné.

Na rozdiel od kardiálnej insuficiencie, pri ktorej je výkon srdca nepostačujúci, hovoríme o valvulárnej insuficiencii pri poškodení daktorej srdcovej chlopne chorobou, ktoré nedovolí úplné zatvorenie chlopne. Nedostatočný uzáver chlopne zapríčiňuje spätný tok krvi podľa veľkosti chlopňového defektu.

Pomenovanie chlopňovej insuficiencie v národných jazykoch sa často pridrižiava latinského základu. Napr. názov *mitrálna insuficiencia* má v angličtine podobu *mitral insufficiency* (zriedkavejšie *m. incompetence*), v nemčine *Mitralinsuffizienz*, vo francúzštine *insuffisance mitrale*. No napr. v ruskom názvosloví sa používa pomenovanie *nedostatočnosť mitral'nogo klapana*, v českom *nedomykavost dvojčipej chlopně*, v poľskom *niedomykalność zastawki dwudzielnej*. Halaša v Lekárskom slovníku z r. 1926 používa v tomto význame spojenie *nedostatočnosť dvojzubej klapky* a neskorší úzus sa pohyboval medzi častejším používaním medzinárodného termínu *mitrálna insuficiencia* a zriedkavejším používaním prevzatého spojenia *nedomykavost mitrálnaj chlopne* alebo skráteno *mitrálna nedomykavost*. V ostatných desiatročiach sa v zdravotníckej literatúre používa aj označenie *nedovieravost dvojčipej chlopne*. Názov *nedovieravost* vystihuje mechanizmus poruchy a je informačne jednoznačný aj pre nezasväteného, čo má okrem iného nespornú pedagogickú výhodu. *Nedomykavost* je v slovenčine nepriezračný názov, ktorému rozumie iba informovaný.

Navyše etymologická súvislosť so slovesom *domykať* vo význame „do-trhať, roztrhať“ (Slovník slovenského jazyka) ukazuje významovo celkom iným smerom.

V súvislosti s názvami *srdcová* a *chlopňová insuficiencia* sa vynárajú dve otázky:

1. Je potrebné mať národné názvy, ktoré odlišne pretlmočujú latinský termín *insuficiencia* v dvoch rozličných súvislostiach?

2. Ak sú potrebné dva názvy, ktoré uprednostňovať v slovenčine?

Ad 1. *Srdcová insuficiencia* a *chlopňová insuficiencia* označujú veľmi odlišné reálie. Pri srdcovej insuficiencii ide o oslabenie výkonu srdca, pri chlopňovej insuficiencii ide o ventilový defekt, o nedokonalé zatváranie ventilu (nemecky *Schlussunfähigkeit*). Ak sú v národnom jazyku k dispozícii vhodné termíny, pokladáme — kvôli pojmovému odlišeniu — za vhodné diferencované označenie.

Ad 2. *Kardiálna insuficiencia (dekompenzácia)* má v slovenčine zaužívaný vhodný ekvivalent v názve *srdcová nedostatočnosť (zlyhanie, slabosť)*. Pre valvulárnu insuficienciu je k dispozícii priezračný a funkčne jednoznačný názov *chlopňová nedovieravosť*. Isteže, v oboch prípadoch ide o domáce názvy, ktoré nevytláčajú tradičné medzinárodné pomenovania.

Slovenské ekvivalenty medzinárodných názvov srdcovej a chlopňovej insuficiencie by teda mali takúto podobu: kardiálna insuficiencia [dekompenzácia] = *srdcová nedostatočnosť (zlyhanie, slabosť)*, valvulárna insuficiencia = *chlopňová nedovieravosť*, i. valvulae mitralis = *nedovieravosť dvojcipej chlopne*, i. valvulae aortae = *nedovieravosť chlopne srdcovnice*, i. valvulae tricuspidalis = *nedovieravosť trojcipej chlopne*, i. valvulae arteriae pulmonalis = *nedovieravosť chlopne pľúcnicového kmeňa*.

B. Findo

Emisia a imisia

Viacvýznamové slovo *emisia* patrí k tým prevzatým lexikálnym prostriedkom, ktoré sa v spisovnom jazyku uplatňujú ako úzko odborné termíny bez paralelného domáceho výrazu — tak je to pri význame „danie do obehu (bankoviek, štátoviek)“; vydanie účastín a iných cenných papierov“ (pozri 2. význam tohto slova v príručke S. Šaling — M. Šalingová — O. Peter, Slovník cudzích slov. 3., zrev. vyd. Bratislava, SPN 1970, s. 296). V mnohých prípadoch však jestvuje aj domáca paralela — tak je to podľa citovaného slovníka pri význame „vyžarovanie (napr. lúčov)“; vo fyzike sa termíny *emisia* a *vyžarovanie* používajú ako rovnocenné. A napokon prevzaté slovo môže byť synonymom domácich neaterminologických výrazov. V prípade slova

emisia ide o synonymum výrazov *vysielanie*, *vypúšťanie*, ktorými sa v uvedenom slovníku opisuje prvý, základný význam slova *emisia*. Hláskovým ustrojením veľmi podobné slovo *imisia* [= právnický termín s významom „susedský vzťah“, tamže, s. 474] zaznačuje sa v citovanom slovníku iba v jednom význame a nemá jednoslovný domáci náprotivok. Všimneme si však plurálové podoby *emisie*, *imisie* v týchto kontextoch:

Do škandinávskych štátov sa napr. dostali *emisie* z Nemecka a z Anglicka. — Priemyselné *emisie*, výfukové plyny z dopravných prostriedkov ... negatívne ovplyvňujú základné zložky životného prostredia. — Pri ochrane životného prostredia pred *imisiami* treba poznať citlivosť jeho jednotlivých zložiek. — Práce, ktoré sa zaoberajú určením hraničných hodnôt vplyvu *imisii*, zameriavajú sa na štúdium účinku jednotlivito pôsobiacich *imisii* v kontrolovateľných podmienkach. (Príklady sú z časopisu *Životné prostredie*, 11, 1977, s. 260, 261.)

Vetné celky, ktorými sa dokladá výskyt slov *emisia*, *imisia*, ukazujú, že na ich úplné pochopenie nepostačuje informácia poskytovaná o kľúčových slovách týchto kontextov v jazykových slovníkoch. Slovníky cudzích slov ešte totiž nezachytili významy slov *emisia*, *imisia* použitých v podobných kontextoch, ako sme uviedli, a bežne používaných v odbornej literatúre o životnom prostredí, jeho výskume a ochrane. V tejto literatúre, resp. v naznačenom vecnom okruhu vôbec majú slová *emisia*, *imisia* svoje špecifické významy a navyše vysokú frekvenciu, lebo sú základnými termínmi v oblasti ekológie — vedy o vzťahoch medzi organizmami a prostredím. Emisiami sa rozumie „výrony rozličných látok do ovzdušia. Podľa povahy môžu byť plynné — tie sa nazývajú exhalátmi, alebo ako aerosóly vo forme vodných či iných pár, hmlovín, alebo vo forme prachu a popolčeka“ (Z. Madar — A. Pfeffer, *Životní prostředí*. Praha, Orbis 1973, s. 67—8). *Emisia* je teda spoločný názov pre isté nečistoty, ktorými najmä priemysel škodlivo zasahuje do životného prostredia človeka. Naproti tomu *imisie* sú „emisné častice, ktoré sa dostali do ovzdušia pri styku s organickou a anorganickou zložkou krajiny“ (tamže, s. 138). Povedané zjednodušene — *imisie* sú zmiešaním toho, čo v prírode jestvuje, a toho, čo do nej neorganicky zanáša človek výrobnou činnosťou.

Z terminologického hľadiska má zásadný význam, že termínmi *emisia*, *imisia* (v odbornej literatúre sa napospol používajú plurálové formy) sa pomenúvajú dva základné, ale rozdielne ekologické pojmy. Z toho vychodí neprípustnosť vzájomnej zámeny termínov *emisie*, *imisie*. Pripomeňme si ešte, že ide o termíny používané aj v hromadných oznamovacích prostriedkoch. Vzťahuje sa to predovšetkým na termín *emisie* a s ním príbuzné terminologické spojenia (porov. napr.

magnezitové emisie, emisné zdroje, emitované látky atď.). Pri súčasnom tempe narúšania životného prostredia bude úmerne narastať frekvencia týchto slov, a tak ich treba registrovať nielen v špeciálnych terminologických slovníkoch, lež aj v slovníkoch súčasnej spisovnej slovenčiny, resp. v slovníkoch cudzích slov. I. Masár

Poznámky o slovenských ekvivalentoch českých hydinárskych názvov

Vlani vyšla česká učebnica *Chov drúbeže 2* (Praha, SZM 1978). Keďže sa má používať aj v školách SSR, je v nej na posledných troch stranách (247—249) česko-slovenský slovníček, ktorý obsahuje 253 českých výrazov a ku každému slovenský ekvivalent. Vzhľadom na to, že je to učebnica, z ktorej si žiaci majú osvojiť nielen vedomosti o modernom spôsobe chovu hydiny, ale aj správne odborné názvoslovie, treba aspoň k niektorým slovenským ekvivalentom v spomenutom slovníčku zaujať stanovisko. Sú to najmä tieto názvy:

Kachník je v slovníčku poslovenčený na *kačičiareň*, hoci slovenskí chovatelia používajú kratší, ale rovnako výstižný názov *kačín* (pozri A. Okál, Niekoľko hydinárskych chovateľských názvov. Kultúra slova, 12, 1978, s. 158—166).

Kuřice má vraj byť po slovensky *mládka*. Lenže *mládka* je mláďa samičieho pohlavia, a to ktoréhokoľvek druhu hydiny, teda nielen samička kúr. Českému názvu *kuřice* zodpovedá slovenské označenie *sliepočka* alebo *kurička*. *Mládka* je teda širší pojem než *kuřice* (Okál, tamže).

Liska, t. j. ker (Corylus), na ktorom sa rodia lieskovce, je po slovensky *lieska*. Ak je však reč o liahniach, v ktorých prebieha umelé liahnutie mláďat hydiny, vtedy ani názov *liska*, ani *lieska* nie je výstižný, pretože vajcia v predliahni ani v doliahni nie sú poukladané na lieskach, lež v zásuvkách. Názov *zásuvka* je priliehavý preto, lebo takto pomenovaná vec sa naozaj zasúva a vyťahuje, resp. vysúva tak ako zásuvky v stole alebo v skrini. Adekvátne české i slovenské pomenovanie tohto príslušenstva liahní je teda *zásuvka*, a nie *liska*, resp. *lieska*.

Názov *plůdek* ako pomenovanie vývojového štádia včely, resp. ryby má slovenský ekvivalent *plôdik*, a nie *plodík*.

Názov *puch* je v slovíčku poslovenčený na *páperie*. Tento pojem nie je ani v češtine, ani v slovenčine medzi laikmi ujasnený. Naproti tomu odborníci sa snažia tieto pojmy presne vymedziť. J. Kacovský (Peří. Praha, SNTL 1957) uvádza namiesto podoby *puch* názvy *pouch*

i *chmýří*. Je to nepravé (juvenilné) perie, ktorým sú obrastené vyliahnuté mláďatá všetkých druhov vtákov okrem tých, čo sa ľahnu holé. Toto juvenilné perie ich ochraňuje pred nepriaznivým vplyvom náhlych tepelných zmien okolitého vzduchu i pred účinkom škodlivého žiarenia. Českému názvu *puch*, *pouch* či *chmýří* zodpovedajú slovenské názvy *páper* a *páperček* (pozri A. Okál, Príspevok k perárskej terminológii. Kultúra slova, 2, 1968, s. 151 a Slovník slovenského jazyka III, s. 23). *Páperie* je iná realia. Narastie na tele mláďat vodnej hydiny neskoršie pod krycím perím. *Páperie* má zabráňovať vode preniknúť na operenú kožu. *Páperie* získané šklbaním alebo zbieraním slúži na plnenie perín, paplónov alebo spacích vakov, pretože je ľahšie a plnivejšie než drobné krycie perie. Názov *páperie* nezodpovedá teda českému názvu *puch*.

Vlaška koroptví sa má vraj po slovensky nazývať *jarabičia vlaška*. V Atlase plemien hydiny (Bratislava, SVPL 1966) je spomenutých 10 farebných rázov vlašiek. Táto vlaška sa po nemecky volá *Italiener rebhuhnfarbig*. Nemeckému slovu *rebhuhnfarbig* však zodpovedá slovenské adjektívum *jarabý*. Naše gazdiné volajú jariabkou sliepku, čo má jarabé perie (pozri Slovník slovenského jazyka I, s. 632). Jarabé perie má nielen jarabica, bažantica, jariabok, žeriav, ale aj veľa ďalších druhov divo žijúcich vtákov, lebo jarabé perie nie je nápadné, takže chráni najmä samice a ich mláďatá pred sľedivým zrakom dravcov.

Od podstatného mena *jarabica* (č. *koroptev*, nem. *das Rebhuhn*) je odvodené prídavné meno *jarabiči*. Spája sa s podstatnými menami *hlas*, *stopa*, *mäso*, *vajcia* atď. (*jarabiči hlas*, *jarabičia stopa*, *jarabičie mäso*, *jarabičie vajcia*), vzťahuje sa teda len na to, čo priamo súvisí s jarabicou. Jarabá sliepka má síce krycie perie na krídlach, chvoste a bruchu podobne ako jarabica, ale to nie je dostačujúci dôvod, aby bola nazvaná *jarabičia*. Sliepky majú s jarabicami spoločnú iba príslušnosť medzi kurovité vtáky. A tak českému názvu *vlaška koroptví* zodpovedá slovenské pomenovanie *vlaška jarabá* (pozri A. Okál, Poznámky k hydínárskemu názvosloviu. Slovenské odborné názvoslovie, 7, 1959, s. 249).

Vytápění je v slovníčku síce správne preložené do slovenčiny ako *vykurovanie*, ale v daných súvislostiach by bolo výstižnejšie *vyhrievanie*.

Termín *vzduchová komúrka* je neadekvátne preložený ako *vzduchová bublina*. Bublina je však zreteľný objem plynu uzavretý spravidla v kvapaline, kým normálne, bezchybné vajce má na tupom konci malý priestor medzi podškrupinou a bielkovou blanou vyplnený vzduchom. Tento vzduch má byť zdrojom kyslíka pre vyvíjajúci sa zárodok. A tak vzduchom vyplnený priestor medzi vajcovými bla-

nami sa volá *vzduchová komôrka*, a nie *vzduchová bublina* (pozri A. Okál a kol.: *Technológia hydinárskeho priemyslu*, Bratislava, Príroda 1976).

Termín *zářivka* je v slovníčku preložený ako *žiarovka*. To však nie je správne. V texte učebnice sa na s. 89 spomínajú ako svetelné zdroje *žárovky* i *zářivky*. Z textu je zrejmé, že žiarivky pri rovnakej intenzite svetla spotrebujú asi o 20 až 25 % menej elektrickej energie ako žiarovky. Českému termínu *zářivka* zodpovedá slovenský výraz *žiarivka* a českému termínu *žárovka* slovenský názov *žiarovka*.

Termín *zmasilost* má v spomenutom slovníčku slovenský ekvivalent *zmäsovatenosť*, hoci ustálený slovenský termín je *mäsitosť* (pozri Slovník slovenského jazyka II, s. 117). Hydina môže byť vychudnutá, chudá, mäsitá alebo až tučná. Tá, čo má na prsiach, stehnách a lýtkach náležite vyvinuté svalstvo, je *mäsitá*, a nie *zmäsovatená*.

Cieľom týchto pripomienok je dať impulz autorom i redaktorom budúcich publikácií zameraných na chov hydiny, ale aj tým, čo vyučujú nádejných hydinárov, aby sa nad odbornými termínmi zamýšľali a neutvárali názvy mechanicky.

A. Okál

Rozvíjanie konštrukcií s výrazmi typu jeden a pol

V spôsobe rozvíjania konštrukcií s výrazmi typu *jeden a pol* sa prejavuje nejednotnosť. Všimli sme si to nielen v spontánných jazykových prejavoch, ale i na stránkach novín. Poznačili sme si: *Dielo v rozsahu asi dvoch hodín čistého času, čo stačí na celovečerné predstavenie, som napísal za necelého dva a pol roka* (Nedeľná Pravda, 13. 10. 1978, s. 4) a *Za uplynulý jeden a pol roka 6. päťročnice...* (Východoslovenské noviny, 19. 8. 1976, s. 3).

Jazykové príručky neriešia rozvíjania takýchto spojení, a tak nám prichodí uvažovať o náležitom tvare zhodného výrazu. Budeme sa opierať o článok Š. Peciaru *O používaní zlomkových výrazov* (Slovenská reč, 41, 1976, s. 201—212), v ktorom je najkompletnejší opis takýchto číslovkových výrazov.

Hneď na začiatku uvažovania treba pripomenúť, že číslovkové výrazy typu *jeden a pol* sú syntakticky blízke pevným číslovkovým výrazom typu *pol druhá*, ale vzdialené od voľných konštrukcií typu *jedna celá päť desiatin*. Spomenuté tri synonymné vyjadrenia sa odlišujú možnosťami spájania s ďalšími členmi (prívlastkami) aj osobitnými štylistickými vlastnosťami a okruhom uplatňovania.

Zmeravené číslovkové výrazy *pol druhá*, *pol tretá*, *pol štvrtá* si v bežnom používaní zachovávajú nesklonnú podobu vo všetkých men-

ných rodoch: *pol druha roka (hodiny, kila, tisícky, sta, milióna)*, *do pol druha litra (hodiny, kila, tisícky, sta, milióna)*, *za pol treťa kila, k pol druha miliónu (hodiny, kilu, tisícke)*, *po pol druha hodine*. Zmeravené tvary sa uplatňujú i v zložených slovách *poldruhatonový, poltreťahodinový* a pod. Pri ďalšom rozvíjaní už takto rozvitých výrazov bývajú prívlastky vždy gramaticky zhodné s rozvíjaným menom, napr.: *spomenutého pol druha (treťa) roka, po ubehnutom pol druha kilometri, s tým pol druha kilom bravčoviny*. Skladobne chybné sú teda konštrukcie *tých pol treťa roka päťročnice* alebo *o takých pol druha roka* (správne: *o takého pol druha/pol treťa roka*).

Zastaraný sklonný tvar *pol druhého* (napr. *roka, percenta*) a zastarávajúci sklonný tvar *pol druhej* (*tony, minúty*) si takisto vyžadujú ďalší rozvíjajúci prívlastok v 2. páde jedn. čísla: *z tamtoho pol druhého kila múky, naložili dobrej pol druhej tony*. Ani tu by neobstálo rozvíjanie typu *z tamtých pol druhého kila* či *dobrých pol druhej tony*.

Iný prípad predstavujú konštrukcie so sklonnými tvarmi *pol druhej, pred pol siedmou* a pod. na vyjadrovanie príslušnej hodiny ako časového údaja. Aj pri ich ďalšom rozvíjaní sa vyžadujú gramaticky zhodné prívlastky: *po spomenutej pol druhej popoludní, pred osudnou pol siedmou (hodinou)* a pod.

Popri bežných konštrukciách *pol druha sta/stovky, pol treťa tisíca/tisícky* sa zriedkavejšie používajú i číslovkové výrazy *pol druha sto, pol treťa tisíc* (s nesklonnými tvarmi čísloviek *sto* a *tisíc*), lebo číslovky *sto, tisíc* sú nesklonné v číselnom význame aj pri celých stovkách a tisícoch. Aj pri nich je ďalší prívlastok zhodný s menom, ktoré je už rozvité rozšíreným číslovkovým výrazom, teda: *školu navštevuje necelých pol druha sto žiakov, prevzal poukázaných pol treťa tisíc korún*.

Celkom inak vyzerá rozvíjanie voľných konštrukcií typu *jedna celá (a) päť desatin*, ktoré majú pomerne veľkú frekvenciu v odbornom štýle, pri vyučovaní matematiky, fyziky atď. Takéto číslovkové konštrukcie majú charakteristické znaky koordinatívnej syntagmy, ktorej druhá časť (*päť desatin*) sa spája s 2. pádom jednotného čísla rozvíjajúceho mena, kým prvá časť (*jedna celá*) môže byť rozvitá zhodným prívlastkom: *tú jednu celú a dvanásť stotín sekundy, na uvedených sto dva celých tri desatiny percenta, o tieto dva celé a šesť desatin milióna korún*. Eliptickosť takýchto konštrukcií (bez výpustky by zneli: *tieto dva celé milióny a šesť desatin milióna*) sa realizuje na prospech úspornosti výraziva.

Aj číslovkové výrazy typu *jeden a pol* majú povahu priradovacej syntagmy so zlučovacou spojkou *a*, lenže v syntaktických vzťahoch sa správajú podobne ako zmeravené číslovkové výrazy typu *pol dru-*

ha. V spojení s menom v rozličných tvaroch bývajú rovnako nesklonné: *do dva a pol kila mäsa, po jeden a štvrt hodine, pred jeden a pol týždňom*. Na zmeravenosť poukazuje i tvar prísudkového slovesa, ak sú takéto konštrukcie vo funkcii podmetu: *jeden a pol roka prešlo, prešlo dva a pol roka* (teda nie *prešiel jeden a pol roka, prešli dva a pol roka*). Adjektívne prívlastky takýchto konštrukcií bývajú gramaticky zhodné s rozvíjaným menom: *pred nejakým jeden a pol týždňom, po necelej jeden a štvrt hodine, do spomenutého dva a pol kila mäsa*.

Číslovkové výrazy typu *jeden a pol* zmeraveli, no nie natoľko, aby sme ich mohli písať jednoslovne (ako jedno slovo nepíšeme ani zmeravenejšie výrazy typu *pol druhá*). Preto rovnako, ako im nemožno uprieť povahu priradovacej syntagmy, nemožno ani namietat proti voľnému rozvíjaniu jej členov zhodnými prívlastkami.

Na tomto základe môžeme posúdiť i východiskové konštrukcie *za necelého dva a pol roka* a *za uplynulý jeden a pol roka*. Prvá z nich je syntakticky základné a sémanticky priehľadné vyjadrenie. Druhú pokladáme za nespisovný variant a nahrádzame ju inými vyjadreniami, napr. *v predchádzajúcom (uplynutom) jeden a pol roku*.

F. Sabol

SPRÁVY A POSUDKY

Desať rokov práce terminologickej komisie Výskumného výpočtového strediska

Výskumné výpočtové stredisko (VVS) oslávilo nedávno desiate výročie otvorenia. Prakticky od začiatku jestvovania strediska pracuje v ňom terminologická komisia, ktorá v troch subkomisiách (subkomisia pre programové a počítačové systémy, subkomisia pre informačné systémy, subkomisia pre ekonomickú štatistiku) posudzuje vybrané termíny z oblasti výskumného zamerania VVS. Terminologická komisia má 40 členov, z toho tridsiati sú strediskoví vedeckí a výskumní pracovníci a desiatí sú pracovníci z výskumných ústavov a podnikov, ktoré so strediskom spolupracujú.

Už v roku otvorenia Výskumného výpočtového strediska, t. j. v r. 1969, vyšli v domácej edícii *Veda a prax* dva anglicko-slovenské terminologické slovníky: jeden pre programovací jazyk algol s 500 heslami a druhý pre programovací jazyk fortran s 1000 heslami. Tieto slovníky okrem základných algolových a fortranových symbolov, príkazov a inštrukcií obsahujú aj základné termíny a výrazy z oblasti programovania.

V rokoch 1969—71 členovia terminologickej komisie vybrali na základe širokej excerpce z odbornej literatúry 11 000 anglických termínov a pripojili k nim slovenské ekvivalenty. Tak vznikol anglicko-slovenský terminologický

slovník *Počítače a spracovanie dát*. Členovia terminologickej komisie pokračovali v excerpovaní aj po vyjdení slovníka. Vybrali a posúdili ďalších štyritisíc anglických termínov a ich slovenských ekvivalentov. Roku 1976 vyšlo rozšírené vydanie anglicko-slovenského terminologického slovníka *Počítače a spracovanie dát*. Slovník bol zostavený na domácom počítači CDC 3300, pričom na tlač anglických termínov sa použili veľké písmená a na tlač slovenských ekvivalentov malé písmená retaze ALA IBM 1416. Okrem toho počítač zostavil ako experiment inverzný slovensko-anglický slovník. V súčasnosti členovia terminologickej komisie opravujú a upravujú anglicko-slovenský terminologický slovník *Počítače a spracovanie dát* a v spolupráci so zahraničnými odborníkmi ho rozširujú o ruské, resp. aj nemecké ekvivalenty.

Od roku 1976 vychádzajú vo Výskumnom výpočtovom stredisku *Terminologické listy* [TL]. Jednotlivé zošity *Terminologických listov* obsahujú základné termíny z oblasti výskumného zamerania strediska, ich ekvivalenty v ruskom a anglickom jazyku a definície. Ustáľované termíny sú vytlačené po dvoch na jednej strane formátu A5 s perforáciou v strede a na vnútornom okraji, aby sa dali oddeliť a zaradiť ako samostatné kartotečné lístky formátu A6. Termíny do *Terminologických listov* vyberajú a posudzujú príslušné terminologické subkomisie. Pri posudzovaní slovenských ekvivalentov k inojazyčným termínom sa terminologické subkomisie opierajú o konzultácie, ktoré z oblasti tvorenia a preberania slov ochotne poskytuje vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV univ. prof. dr. Ján Horecký, DrSc. Doteraz vyšli tieto *Terminologické listy*:

- TL č. 1 — Základné termíny z oblasti informačných systémov,*
- TL č. 2 — Základné termíny z oblasti ekonomického modelovania,*
- TL č. 3 — Základné termíny z oblasti operačných systémov,
- TL č. 4 — Základné termíny z oblasti budovania banky dát,
- TL č. 5 — Základné termíny z oblasti štatistiky I,
- TL č. 6 — Základné termíny z oblasti rozhodovacích tabuliek,
- TL č. 7 — Základné termíny z oblasti organizácie dát,
- TL č. 8 — Základné termíny z oblasti štatistiky II,
- TL č. 9 — Základné termíny z oblasti identifikačných, klasifikačných a kódových systémov,
- TL č. 10 — Základné termíny z oblasti počítačových sietí,
- TL č. 11 — Základné termíny z teórie indexov.

V súčasnosti terminologické subkomisie pripravujú súbory termínov z týchto oblastí: počítačová grafika, diaľkový prenos dát, výberové zisťovanie, metainformačné systémy.

Terminologické listy vychádzajú štyri razy do roka v náklade 300 výtlačkov. Dostávajú ich ústredné knižnice ČSSR, orgány štatistiky, pracoviská koordinované Výskumným výpočtovým strediskom, vybrané výskumné ústavy a podniky, vysoké školy. Stali sa vyhľadávanou autoritatívnou pomôckou pri

* Terminologické listy č. 1 a 2 boli recenzované v Kultúre slova, 11, 1977, s. 184—186.

ustaľovanie terminológie z oblasti informačných systémov, terminológie programových a počítačových systémov a ekonomickoštatickej terminológie.

I. Stehlíková

Príkladná starostlivosť o železničnú terminológiu

(A. Petrovský: Slovník železničnej prepravnej prevádzky II. Terminológia. Bratislava, Veda 1977. 756 s.)

V rozpätí necelých pätnásť rokov je recenzovaný slovník už štvrtou terminologickou príručkou, ktorej cieľom je stabilizovať terminológiu v takej hospodársky významnej oblasti, ako je železničná prevádzka. Sám autor slovníka sa o stabilizáciu železničnej terminológie pričínal ako člen názvoslovnej komisie, ktorá pripravila na vydanie dva slovníky (*Železničná terminológia I. Návestenie a zabezpečovanie*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963 a *Železničná terminológia II. Strojová a technická prevádzka železníc*, tamže 1964), a ako autor prvého zväzku *Slovníka železničnej prepravnej prevádzky I. Technická základňa*, vydaného pred desiatimi rokmi (recenzia o ňom je v KS, 4, 1970, s. 314–316), a publikácie *Teoretické základy normalizácie dopravného názvoslovia* (Bratislava, Alfa 1972, 127 s.). Posudzovaný slovník sa však odlišuje od predchádzajúcich troch terminologických príručiek najmä vo výbere slovníkových hesiel. Heslami nie sú iba termíny ako pomenovania železničných pojmov, lež napr. aj názvy zahraničných podnikov, špecializovaných na dovoz istého tovaru (na s. 138 napr. názvy *Ferromet*, *Intercoop*, *Merkuria*, *Motokov*), ďalej názvy zákonov, vyhlášok a predpisov o železniciach, resp. o doprave vôbec (napr. *Zákon o dráhach**, *Colný zákon*, s. 100; *Vyhláška FMD o hospodárskych záväzkoch v železničnej preprave vozňových zásielok*, s. 115, *Predpisy pre medzinárodnú prepravu ľahko skaziteľného tovaru*, s. 104), ako aj pomenovania vzniknuté spojením slov a začiatočných písmen rozličných viacslovných pomenovaní (*oddiel A PTV*, *oddiel B PTV*, s. 29 — *PTV* = Prepravný a tarifný vestník; *prepravná prekážka SMGS*, *prepravná prekážka SAT*, s. 362 — *SMGS* = Dohoda o medzinárodnej železničnej preprave tovaru [značka je utvorená z iniciálok ruského názvu], *MŽVS* = Dohoda o medzinárodnej priamej združenej preprave tovaru železnica — voda [takisto z ruského názvu], *SAT* = Medzinárodná tarifa pre prepravu tovaru medzi železnicami Zväzu sovietskych socialistických republík a železnicami Rakúska). Najmä ostatný typ hesiel je zastúpený značným podielom. Ide o typ, ktorým sa priamo v slovníku ušetrilo veľa miesta. Pri praktickom používaní takýchto termínov sa ich používateľ nemusí

* Názvy tohto typu sa v slovníku uvádzajú s veľkým začiatočným písmenom, no v právnických textoch sa nechápu ako vlastné mená (porov. napr. formuláciu *zák. č. 38/1961 Zb. o miestnych ľudových súdoch*).

zafažovať nepohodlnými opisnými názvami (porov. podoby *prepravná pre-kážka podľa Dohody o medzinárodnej železničnej preprave tovaru — pre-pravná prekážka SMGS*). Preto možno súhlasiť s konštatáciou, že „Kombi-náciu slov a ustálených iniciálových značiek sa veľmi zjednodušuje tvo-renie termínov v železničnej prepravnej terminológii“ (s. 23), ale súčasne treba pripojiť poznámku, že intenzívne rozširovanie terminologickej lexiky takýmto spôsobom je špecifickou črtou v oblasti železničnej prepravnej pre-vádzky a že predpokladá poznanie ustálených iniciálových značiek. Tie sú vecne roztriedené a abecedne zaradené v osobitných súpisoch (pozri XVII *Písmenové značky a skratky*, s. 590 n.), takže používateľ slovníka môže po-mocou nich identifikovať každý takýto špecifický termín. Istá úspora priesto-ru sa v slovníku docielila zavedením hesiel typu *pokuta za odmykanie/zamy-kanie* (209) — porov. aj *vedúci nádražia normálneho/širokého rozchodu* (161), *batožinový lístok*, na *bicykel/kočík* (270) a ďalšie heslá — pretože jednou heslovou položkou a jednou definíciou sa v podobných prípadoch vždy vy-medzujú dva pojmy (objasňujú dve veci). A keď už je reč o úspore, zdá sa, že istá rezerva v tomto smere zostala pri spracovaní železničných preprav-ných noriem, rozličných taríf a predpisov. Napríklad v súvislosti s technic-kými normami sa ako heslá uvádzajú iba všeobecné pojmy (*štátna norma* 121, *odborová norma*, *podniková norma* 126 atď.), ale konkrétne normy sa už neuvádzajú ako heslá, lež v podobe súpisov pod čiarou. Vzhľadom na slovníkový ráz práce to pokladáme za dobré riešenie. Naproti tomu jedno-tlivé zákony, ktoré súvisia so železničnou prepravnou prevádzkou, uvádzajú sa ako samostatné heslá aj s „definíciou“, hoci sa mohlo použiť podobné riešenie ako pri normách.

Autor vynaložil veľa úsilia na systematické roztriedenie rozsiahleho mate-riálu — celá látka je rozdelená do sedemnástich tematických skupín, pričom jednotlivé heslá majú číselné indexy podľa desiatinného triedenia. Pravda, negatívnym dôsledkom veľmi jemných klasifikačných kritérií je, že sa nie-ktoré heslové položky vyskytujú na dvoch miestach, pričom rozdiely v ich vymedzení sú minimálne, resp. nepodstatné. Ako príklad možno uviesť termín *osobná preprava = preprava cestujúcich*, ktorý sa na s. 32 vymedzuje ako „preprava osôb a ich batožín; môže byť hromadná alebo nehromadná“, kým na s. 37 sú tie isté termíny, lenže v opačnom poradí a s vymedzením „pre-prava osôb a ich ručných batožín“. (Porov. aj termíny *nákladná preprava = preprava tovaru*, s. 32 a 37; *cestovná prepravná zmluva = osobná prepravná zmluva* dvakrát na s. 59 a ďalšie podobné dvojice.) Duplicitu iného druhu zavinenú zrejme vžitou praxou predstavujú dvojice *lôžkový lístok — lôžkový lístok* (s. 233), *ležadlový lístok — ležadlový lístok* (233—234), *stojné — stojné* (203 a 206), *dezinfekčné — dezinfekčné* (201 a 205). Tu sa buď mali pod jedným heslom uviesť dva významy príslušných termínov (tým by sa, pravda, narušil klasifikačný systém), buď sa pri jednom z takýchto dvoch hesiel mal použiť rozlišujúci príznak, aby sa zvýraznilo, že nejde o totožné pojmy.

Pre jazykovú prax je užitočné, že sa v slovníku zaznamenávajú synonym-né termíny: *protismerná preprava = križujúca preprava*, *bezplatná preprava = voľná preprava* (47), *pomenovanie tovaru = deklarácia tovaru* (194), *zasielateľstvo = špedícia*, *špeditér = zasielateľ* (492; prevzaté slovo *špeditér*

má teda aj platnosť termínu, nie je to iba štylisticky príznakový prostriedok známy z bežného jazykového styku vo význame „osoba, ktorá pri sťahovaní prenáša a ukladá veci“. V niekoľkých prípadoch sa však uvádzajú tri aj štyri synonymá [pozri heslo *medzinárodná prepravná zmluva SMPS*, s. 62], čo síce môže byť zachytením jestvujúceho stavu, ale nie usmernením praxe. Z hľadiska jazykovej kultúry a regulovania dorozumievacej praxe má osobitný význam zaznačovanie synonym s kvalifikátorom *nespráv.*, hoci sa týmto kvalifikátorom neoznačujú iba jazykovo chybné termíny. (Porov. na jednej strane termíny *pohotovostná preprava*, *nespráv.* *zásahová preprava* 31, *tarifná hmotnosť*, *nespráv.* *účtovná váha* 192, *likvidačná lehota na likvidáciu zásielky* 552, v ktorých nie sú jazykové nedostatky ani v termínoch s kvalifikátorom *nespráv.*, a na druhej strane termíny *hlavný majster*, *nespráv.* *vrchný majster* 167, *batožinová tarifa*, *nespráv.* *zavazadlová tarifa* 184, *vyhradený*, *nespráv.* *zadaný* 258, *vrecúško*, *nespráv.* *sáček*, *fľaša*, *nespráv.* *láhev*, *pohár*, *nespráv.* *sklenica*, *téglik*, *nespráv.* *kelímok* 392, *vzájomná potvrdenka*, *nespráv.* *vzájomka* 534, ktoré majú isté nedostatky z hľadiska jazykovej správnosti.)

Kladnou črtou slovníka je, že z lexikálnych prostriedkov, ktorými sa obohacuje spisovná slovná zásoba v zhode so živými slovotvornými typmi, analógickým tvorením ap., nachádzame v ňom veľa nových slov, predovšetkým podstatných mien vzniknutých substantivizáciou prídavných mien, ktorá už v súčasnosti „patrí k bežnému tvoreniu názvov“ [J. Horecký, *Pomenovanie príznakov a kategórií*. SR, 41, 1976, s. 131]. Substantivizáciou sú utvorené najmä názvy rozličných poplatkov: *dovozné* [78], *prepravné* [199], *váhové* [200], *prestavné*, *prístavné*, *dezinfekčné* [201], *plachtové* [202 = poplatok za použitie železničnej plachty; tu treba pripomenúť, že prídavné meno od slova *plachta* má podobu *plachtový*, preto aj substantivizovaný názov poplatku mal mať azda podobu *plachtové*, podobne ako je to pri názve *váhové*; podoba *plachtovné* vznikla analogicky podľa prevažujúceho zakončenia ostatných názvov poplatkov], *posuvné* [416], *vlečné* [417] atď. Substantivizáciou prídavných mien sú utvorené niektoré názvy funkcií na železničných staniciach: *komandujúci*, *samostatný komandujúci* [162], *nádražný* [162]. Spisovnú slovnú zásobu rozširuje posudzovaný slovník o viaceré podstatné mená utvorené príponami *-ník*, *-enka*, ktoré majú spoločný významový prvok „tlačivo v železničnej prevádzke“: *záznamník žiacnych preukázok* [244], *sledovník* [330], *lehotník* [340], *škodník* [526], *spotrebník* [534]; *povolenka* [231], *prepravenka* [235] a i. Ako dosť produktívne sa v okruhu železničnej prepravy ukazuje tvorenie názvov činností majúcich podobu slovesného podstatného mena, pričom slovesný odvodzovací základ nejestvuje. Také sú názvy *balíkovanie*, *zväzkovanie* [397], *ladovanie* [344], *tarovanie* [345], *miestenkovanie* [252]. Doktoré sa však pociťujú ako umelé; tak pôsobia názvy *nadpoistenie*, *podpoistenie* [486]. Vcelku možno povedať, že novoutvorenými názvami sa priaznivo rozvíja odborná lexika a že väčšina názvov je slovo-творne náležitá a neprotirečí hľadiskám jazykovej kultúry. Pochybnosti v tomto smere vyvolávajú názvy *pretáž* [342 = hmotnosť [váha] nákladu, o ktorú je prekročená únosnosť vozňa], *colný prechod* [456 = miesto určené na vstupovanie a vystupovanie osôb a prepravu tovaru cez štátnu hranicu], *zaraditeľ* [299, 334, 509], *vyrovnaťňa* [153]. V prvom a druhom názve sa

predpokladá zdĺženie predpony, teda podoby *prietaž* (ide o ten istý slovo-
tvorný postup, ktorým sú utvorené názvy *záťaž* od slovesa *zaťažit*, *prietaž*
od slovesa *pretahovať*), *prieťah* (deverbátiva s predponou *pre-* označujú
predovšetkým dej, s predponou *prie-* miesto, na ktorom sa vykonáva činnosť
pomenovaná slovesom). Názvy utvorené príponami *-teľ*, *-teľňa* sa tvoria
z nedokonavých slovies, preto treba uprednostniť podoby *zaraďovateľ*, *vyrov-*
návateľňa. Rušivo pôsobia aj spojenia *kontajnerové pojmy*, *paletové pojmy*
(434, 435). Isteže sú bežné spojenia *filozofický pojem*, *jazykovedný pojem*,
nemožno sa však uspokojiť so zavádzaním analogicky utvorených názvov
typu *kontajnerový pojem*. V jednom prípade sú dvojslovné spojenia zviazané
s názvami vedných disciplín, v druhom s názvami vecí. Pri názvoch vecí je
primeranejšie opisné vyjadrenie typu *pojmy v okruhu (v oblasti) niečoho*.

Vydávanie terminologických slovníkov je nielen preukazným, lež aj dosť
objektívnym meradlom starostlivosti o terminológiu príslušného odboru. Táto
starostlivosť je v okruhu slovenskej železničnej terminológie príkladná, o čo
sa húževnatou prácou zaslúžil aj profesor A. Petrovský, autor recenzovaného
slovníka. Tento slovník sa uplatní ako pomocník jazykovej kultúry, pomoc-
ník pri stabilizovaní železničnej terminológie a poskytne námety na hlbšie
slovo- a terminologické rozборы.

I. Masár

Kniha o automatizácii knižníc

[M. B a k o: Automatizácia knižníc. Bratislava, Slovenské pedagogické na-
kladateľstvo 1978. 396 s.]

Ako vidieť z podrobného obsahu, *vysokoškolská učebnica* M. Baka pred-
kladá študentom vysokých škôl, ale aj ostatným informačným pracovníkom
základné poznatky o využití automatizácie v knižniciach. Preto sa tu popri
základných pojmoch z matematiky (množiny, kombinatorika, teória grafov
a sietí, teória pravdepodobnosti, matematická analýza) hlavná pozornosť ve-
nuje počítačovej technike a jej využitiu pri automatizácii knižničných pro-
cesov, služieb a informačných systémov.

Pretože ide o učebnicu, treba si všimnúť predovšetkým spôsob, ako sa
nové poznatky podávajú čitateľovi. Z tohto hľadiska možno povedať, že
autorov štýl spĺňa očakávanie, ktoré kladieme na učebnicový, t. j. výkladový
postup. Vychádza sa od menej známych faktov a postupne sa osvetľujú nové
skutočnosti, pritom sa niektoré fakty aj opakujú. Napr.: *Ústredným procesom v analýze knižnice a jej naurhovaní je popis. Je to vlastne prezentovanie celkovej štruktúry a organizácie knižnice v zrozumiteľnej, komunikovateľnej a modifikovateľnej forme. Úlohou popisu je teda vytvoriť obraz o administratívnej a operačnej štruktúre knižnice, ktorý bude predstavovať vykonávané funkcie knižnice, a poukázať na vzťahy medzi funkciami a osobami, ktoré ich vykonávajú* [s. 84].

Ako vidieť, v tomto odseku sa používajú vcelku len krátke vety. To platí
povedzme aj o takomto záverečnom odseku: *Výsledkom doteraz popísanej*

(azda opísanej — J. H.) práce na navrhovaní systému je návrh štruktúry systému, organizácie práce i pracovných úspechov a informačných prameňov. Obyčajne každá zmena v niektorej časti systému má za následok reťazovú reakciu zmien v systéme. V každom systéme možno identifikovať relatívne samostatné časti systému. Existencia takýchto častí dáva možnosť rozčleniť systém na podsystémy (83).

Niekedy však snaha po stručnosti vedie k nepríjemnému opakovaniu: Pomocou funkcií môžeme vyjadrovať závislosti medzi javmi, ktoré možno nejako kvantifikovať [nie je jednoznačne jasné, či sa kvantifikácia týka závislosti alebo javov — J. H.]. Pomocou funkcií môžeme vyjadrovať vzťahy medzi javmi s dostatočnou presnosťou, a to tak statické, ako aj dynamické závislosti. Pomocou funkcie možno napr. vyjadriť vzťah medzi počtom vypožíčaných kníh a celkovým knižným fondom a pod. (67).

Veľmi výrazným znakom učebnicového štýlu, najmä v podaní M. Baka, je sústavné členenie vysvetľovanej látky do bodov. Pre nedostatok miesta možno tu reprodukovat iba jeden príklad:

Údaje z prvotných dokladov sa prenášajú do dierného štítka. Dierny štítok má tri základné funkcie:

1. je osobitným druhom „statickej pamäti“, v ktorej sa jednotlivé údaje zaznamenávajú vo forme vydirovaných otvorov;

2. je prostriedkom automatického vstupu údajov pri ich spracovaní strojmi na dierne štítky;

3. je osobitným prostriedkom riadiacej pamäti a technickou súčasťou systému na dierne štítky.

Stroje na dierne štítky umožňujú spracúvať číselné alebo abecedno-číselné údaje, vydirované v určitom kóde do diernych štítkov.

Pod pojmom kód sa rozumie technické vyjadrenie číslíc alebo abecedných znakov na diernom štítku (diernej páske a pod.).

Strojmi na dierne štítky možno vykonávať tieto operácie: a) prípravné, b) aritmetické — výpočtové, c) usporiadacie a skupinovú, d) logické, e) transformačné.

Diernoštítkové stroje obsahujú: a) dierovač, b) preskúšavač, c) triedič, d) tabelátor, e) kalkulačný dierovač, f) reproduktor (opakovač), g) zakladač, h) popisovač [s. 110].

Treba upozorniť najmä na vhodné kombinovanie triediacich symbolov (arabské číslice, latinské písmená), ale i na striedanie výkladu: raz krátke vety, inokedy len výpočet operácií, resp. strojov. Netreba zdôrazňovať, že jednotlivé body sa potom v ďalšom výklade rozvádzajú obširnejšie.

Napriek tejto snahe o prehľadnosť, alebo skôr práve v jej dôsledku, nie sú v texte učebnice zriedkavé dosť nejasné a nepresné miesta. Napr. na s. 73 sa začína výklad takto: *Zavádzanie automatizácie do knižníc* (pričom ešte nebola reč o automatizácii a kapitola má nadpis *Systém a systémová analýza knižnice*), t. j. *automatizované spracovanie dát*, si vyžaduje osvojiť si technickú metodológiu riadenia. Vo všeobecnosti možno povedať, že systémová analýza predstavuje systémový prístup k riešeniu problémov. Pritom výklad o systémovej analýze je až na s. 78 a nikde sa nevysvetľuje, čo vlastne znamená technická metodológia riadenia — zdá sa, že technika a metodológia

si z hľadiska teórie vedy priamo protirečia. Okrem toho z textu vyplýva, že zavádzanie automatizácie = automatizované spracovanie.

Niektoré výrazy vyvolávajú dojem nadbytočnosti. Napr. *zložitost tejto skutočnosti* [77 — stačilo by: *táto skutočnosť* alebo *táto zložitost*]; *metodologické zásady predstavujú normatívnu metodológiu riešenia problémov* [79]; *popis operácií zabezpečuje prostriedok* (91 — azda *popis operácií* je *prostriedok*, resp. *popisom operácií* sa *prvky spájajú do koherentného celku*); *vyvojový diagram je výsledkom systémovej analýzy*, t. j. *je to proces postupného rozdelenia komplexného systému na časti* [94 — nie je dosť jasné, či procesom je vývojový diagram alebo systémová analýza]; *Ganttov graf zabezpečuje nástroj riadenia* [97 — azda *je nástrojom riadenia*]; *toto však zahŕňa mnoho významných problémov* [98 — *zastiera*, príp. *zahŕňa*]; *princípy práce na diernoštítkových strojoch zahrnujú* [110 — azda *predmetom práce sú*].

S obsahom a cieľom učebnice súvisí aj skutočnosť, že sa v nej používajú a vysvetľujú mnohé odborné termíny. M. Bako používa vcelku už zaužívané termíny v ich spisovnej podobe, no vo výklade sa občas javujú aj slová z profesionálneho slangu. Nejde len o také termíny ako *hardware* a *software*, ale aj *displej*, *implementovať*, *periféria* (namiesto *periférne zariadenie*), *on-line*, *off-line*. Ukazuje sa teda, že do zámerne využívaného stručného a bodovo rozčleneného výkladu, ktorý je typickým prejavom odborného vyjadrovania, sa miešajú prvky hovorové a slangové. To však zrejme súvisí aj s dnešným stavom počítačovej techniky a jej terminológie.

Osobitne treba spomenúť slovníček výpočtovej techniky v prílohe učebnice. V tomto slovníčku sa uvádzajú základné termíny a v zátvorke ich anglické ekvivalenty. Všetky termíny majú jazykovo správnu podobu, namietaf však treba proti poradiu slov vo viacslovných termínoch. Uvádzajú sa tu podoby *čas skutočný*, *čas strojový*, *čiarka rádová*, *číslica kontrolná*, *pamäť hlavná*, *pamäť trvalá*, *pamäť vnútorná*, ale hneď popri tom aj *magnetická pásková pamäť*, *prídavná pamäť*, ba dokonca v jednom hesle: *pamäť trvalá*, *pevná pamäť*; *pamäť hlavná*, *operačná pamäť*. Je zrejmé, že najmä v učebnici by mali mať termíny takú podobu, v akej sa normálne používajú, teda na prvom mieste by mal byť zhodný prívlastok. Niektoré termíny sú tu zbytočné, napr. *kábel*, *generácia*, kým iné chýbajú, napr. *byte*, *báza dát*, *banka dát*, *bloková schéma*, hoci sa o nich hovorí aj v slovníčku, aj vo výkladovom texte. V niektorých definíciách sa nezachováva postup od vyššieho rodu k špecifickému rozdielu, ale výklad sa začína slovesom (napr. *databanka* — skladá sa zo súboru údajov), heslá *nespriadnutý* a *spriadnutie* (prečo takéto rozdiel?) sa vykladajú ako vzťah, hoci ide o spôsob riadenia.

Vcelku možno povedať, že Bakova učebnica *Automatizácia knižníc* predstavuje typický výkladový štýl, poznačený vpádom novej, miestami ešte pôvodnej anglickej terminológie a úsilím o čo najstručnejšie a najprehľadnejšie podanie látky. To sa dosahuje bohatým členením textu, odkazmi na obrázky a grafy, využívaním jednoduchých syntaktických prostriedkov. S týmto úsilím je však v rozpore miestami menej disciplinovaný výber výrazových prostriedkov.

J. Horecký

Nemecko-slovenský frazeologický slovník

Ustavične vzrastajúca všeobecná integrácia socialistických krajín si zákonite vyžaduje vznik slovníkov, ktoré konfrontujú slovnú zásobu jednotlivých jazykov týchto krajín. Popri bežných dvojazyčných slovníkoch vznikajú aj rozličné špeciálne slovníky, napr. slovníky z rozmanitých vedných odborov, technické slovníky, slovníky z okruhu vedy a umenia a pod. Slovníkom špeciálneho charakteru na tomto poli je *Nemecko-slovenský frazeologický slovník* od Evy Ondrčkovej a Dietera Hanniga [1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, 332 s.).

Nemecko-slovenský frazeologický slovník obsahuje výber základných nemeckých frazeologických jednotiek. Okrem toho zachytáva aj mnohé európeizmy, ktoré sú spoločným kultúrnym dedičstvom viacerých jazykových zoskupení. Na rozdiel od *Malého frazeologického slovníka* E. Smieškovej [Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974] — ktorý sa v zozname použitej literatúry na prekvapenie neuvádza — nezachytávajú autori *Nemecko-slovenského frazeologického slovníka* príslovia a porekadlá, čo odôvodňujú rozsahom slovníka. Domnievame sa však, že by bolo bývalo na ošoh slovníka, keby sa bol urobil aspoň istý výber z nemeckých prísloví a porekadiel a aspoň ten do slovníka uviedol, a to i za cenu zvýšenia rozsahu slovníka nad uvádzaných asi 3000 frazeologických jednotiek. No i napriek tejto našej pripomienke možno konštatovať, že výber frazeologických jednotiek v slovníku spĺňa cieľ, na ktorý je slovník určený.

Frazeologické jednotky sa v slovníku zaznamenávajú v abecednom poradí. Autori však pri abecednom zaraďovaní nepostupovali podľa kľúčového slova (ako to býva pri podobných slovníkoch), ale — ako sami vravia — zvolili si jednoduchý gramaticko-mechanický kľúč. Vidí sa nám, že táto metóda sa v slovníku osvedčila. V rámci tohto kľúča sa ako základné slovo najčastejšie uvádza podstatné meno, potom prídavné meno, príslovka alebo číslovka. Vo verbálnych (slovesných) spojeniach je určujúce sloveso. Napr. spojenie *ein lockerer Vogel* (= dobrý, pekný vtáčik) sa uvádza pri hesle *Vogel*; spojenie *(viel) zu schön, um wahr zu sein* (= príliš pekné [na to], aby to bola pravda) sa zachytáva pri hesle *schön*; spojenie *(alles) doppelt sehen* (= vidieť [všetko] dvojmo) sa uvádza pri hesle *doppelt*; spojenie *für drei essen* (= jesť za troch) sa zaznačuje pri hesle *drei*; spojenie *es liegt ihm nicht* (= to mu nesedí) sa uvádza pri hesle *liegen*.

Pri frazeologických jednotkách je veľmi dôležitá otázka ich štylistického hodnotenia. A tu nemôžeme súhlasiť s tvrdením autorov v úvode slovníka, že frazeologické zvraty sú súčasťou hovorového štýlu jazyka. Sami autori to-muto konštatovaniu hneď v nasledujúcej vete protirečia, keď hovoria: Z toho dôvodu neoznačujeme v slovníku zvlášť výrazy, ktoré sa používajú v hovorovej reči. Z tejto vety vychodí, že neplatí to, čo hovoria v prvej vete, ale to, že okrem frazeologizmov, ktoré patria do hovorového štýlu, sú aj frazeologizmy, ktoré treba zo štýlotvorného hľadiska hodnotiť inak, napr. ako knižné. O frazeologizmoch *Hand aufs Herz* (= ruku na srdce); *geflügelte Worte* (= okrídlené slová); *zu Wort kommen* (= prísť k slovu); *ernste Absichten haben* (= mať vážne úmysly) nemožno rozhodne povedať, že patria do ho-

vorového štýlu. Ide tu o frazeologizmy, ktoré sú štýlovo neutrálne alebo majú charakter knižnosti.

Celkove možno povedať, že sa autorom úspešne podarilo nájsť za nemecké frazeologizmy príslušný slovenský ekvivalent, a to aj na štýlovej rovine, napr.: *in einem Atemzug* = jedným dychom; *kein Auge zutun* = ani oko nezažmúriť; *der dumme August* = hlúpy Jano; *sich um des Kaisers Bart streiten* = hádať sa o lanský sneh; *keine Bäume ausreißen* = nespraviť dieru do sveta. Našli sme však spojenia, kde slovenský ekvivalent nevystihuje nemecký originál, prípadne je tento ekvivalent chybný. Napr. pri hesle *April* má nemecký frazeologizmus *jemanden in den April schicken* okrem správneho slovenského ekvivalentu *urobiť si z niekoho apríl* aj neprimerané spojenie *poslať niekoho s aprílom*. V tomto prípade potom nejde o ekvivalent, ale o preklad nemeckého frazeologizmu. Takýto postup nepokladáme za správny. Chybné ekvivalenty sme našli napr. pri týchto frazeologických spojeniach: *jemandem einen Bären aufbinden* = vešať niekomu bulíky na nos [tu stačil ekvivalent *vodit' niekoho za nos*]; *Daumen oder Däumchen drehen* = pozeráť lelký [tu stačil ekvivalent *robiť alebo krútiť mlynček*]. Nenáležitý ekvivalent je aj pri spojeniach *vom Hundertsten ins Tausendste kommen* = hovoriť piate cez deviate, správne malo byť *hovoríť dve na tri*; *jemanden einen Laufpass geben* = pustiť niekoho k vode, správne malo byť *pustiť niekoho dolu vodou*. Pri spojení *du verstehst ein Dreck davon* sa nám nezdá ekvivalent *nerozumieš tomu ani za mak* štýlovo primeraný. Autori sa nijako nemuseli obávať dať sem okrem spojení *ty tomu tak rozumieš*, *figu tomu rozumieš* aj ekvivalent *ty tomu hovno rozumieš*.

Okrem slovenských ekvivalentov nemeckých frazeologizmov sa v slovníku uvádzajú aj výklady týchto ekvivalentov, čo pokladáme za klad slovníka. Každé frazeologické spojenie sa ilustruje príkladmi, ktoré tvorí jedna veta alebo i viacej viet. Súhlasíme s konštatáciou autorov slovníka, že pri osvojovaní si slovnej zásoby cudzieho jazyka treba zásadne vychádzať z kontextu. Máme však výhrady ku kontextom, ktoré sa uvádzajú v slovníku. Tieto kontexty nie sú totiž dokladmi z krásnej alebo odbornej literatúry, ani z publicistiky, ale ide tu o vety utvorené autormi. Z hľadiska tvorby moderných jazykových príručiek nepokladáme takýto postup za primeraný, i keď netvrdíme, že kontexty pri jednotlivých frazeologizmoch nie sú vhodné. Nazdávame sa, že pri tvorbe jazykových príručiek by sa mala vyžadovať ilustrácia kontextmi, ktoré sú doložené v literatúre alebo v tlači, a to najmä pri tvorbe takých príručiek, ako sú frazeologické slovníky. Uvedomujeme si, že by to bolo vyžadovalo od autorov veľa ďalšieho úsilia i času, ale v záujme veci by bolo bývalo užitočné nevzdávať sa tejto zásady. Ilustrácia tzv. typickými spojeniami bez udania autora alebo diela je možná iba v prekladových slovníkoch a v jednojazyčných výkladových, prípadne synonymických slovníkoch.

Neprijemne v slovníku prekvapuje pomerne značný počet jazykových chýb v slovenskom texte. Na niektoré z nich pokladáme za potrebné upozorniť: *niečo je k smiechu* (s. 135), správne *niečo je na smiech*; *tu končia všetky žarty* (287), správne *tu sa končia všetky žarty*; *je obtiažne* (7), správne *je ťažké*; *vysporiadať sa s celým radom problémov* (6), správne *vyrovnať sa s celým radom problémov*; *krčiť ramenami* (13), správne *krčiť plecami*; *vziat*

nohy na ramená (28), správne *vziať nohy na plecia*; *niečo je k zlosti* (28), správne *niečo je na zlosť, na jed*; *špecifičnosť* (7), správne *špecifickosť*; *byť zazobaný* (294), správne *byť operený* (= mať veľa peňazí); *to ma ani vo sne nenapadne* (138, 280), správne *to mi ani vo sne nepríde na um, to mi ani vo sne nenapadne*; *nenechať si skákať po chrbte* (129), vhodnejšie *nechať si skákať po chrbte*; *do rakve* (166), správne *do rakvy*; *jednať podľa vlastnej hlavy* (214), správne *konať podľa vlastnej hlavy*.

I keby sa vari zdalo, že naše poznámky o *Nemecko-slovenskom frazeologickom slovníku* sú viac negatívne ako pozitívne, predsa treba konštatovať, že *Nemecko-slovenský frazeologický slovník* je v zásade úspešný pokus o dvojazyčný frazeologický slovník. Bude dobrým pomocníkom v práci najmä našim pedagógom, ale poslúži aj tým, ktorí sa zaoberajú prekladmi z nemčiny. Našimi poznámkami sme vlastne vyhovelí želaniu autorov, ktoré vyslovili v úvode slovníka, že totiž budú vďační za námety a pripomienky, aby ich mohli vziať do úvahy v ďalších vydaniach. S. Michalus

Srbochorvátska ľudová rybárska terminológia

[M. Mihajlović — G. Vuković: Srpskohrvatska leksika ribarstva. Novi Sad, Institut za lingvistiku 1977. XLIX + 457 s. + 10 fotogr. + 47 máp.]

Jazykovedný ústav v Novom Sade už viac rokov organizuje výskum vlastných mien a ľudovej (nárečovej) terminológie Vojvodiny. Prvým konkrétnym výsledkom (popri rade publikovaných štúdií a článkov) je objemný a obsažný výkladový a dokladový slovník zachytávajúci vojvodinskú (teda riečnu, nie morskú) rybársku terminológiu.

Terénny výskum sa uskutočňoval podľa špeciálneho podrobného dotazníka, ktorý obsahoval otázky o názvoch druhov rýb, o anatómii rybieho tela, o živote a spôsoboch lovenia rýb, o rybárskom náčiní, vnadidlách, dopravných prostriedkoch, o rybárskej kuchyni, folklóre, frazeológii a pod. Podľa tohto dotazníka sa vykonal podrobný výskum v 22 bodoch vybraných na základe geografickej i dialektologickej mapy Vojvodiny, potom sa materiál doplnil údajmi z ďalších bodov a z literatúry, z publikovaných prameňov.

V úvodnej časti sa autori V. Mihajlović a G. Vukovićová usilujú podať celkovú charakteristiku rybárskej terminológie. Vychádzajú zo skutočnosti, že rybárstvo bolo popri poľnom hospodárstve jedným z pôvodných zamestnaní starých Slovanov. Základná rybárska terminológia Vojvodiny je slovanská, má praslovanský pôvod. Neslovanské vrstvy sú z rozličných časových období a pochádzajú z rozličných jazykov, najmä z maďarčiny. Na tieto konštatovania autori nadväzujú aj rozborom niektorých termínov, ako sú *ryba kapor, mrest* (neres), *ikra, lasica* (losos), *čun, čamac* (čln), a i. Poukazujú aj na „rybársky folklór“ (skúsenosti, povere, príslovia, prirovnania, ľudové pranostiky a pod.).

Hlavnou časťou práce je abecedný výkladový aj dokladový slovník rybárskych termínov zo všetkých súvisiacich vecných okruhov, obsahujúci do

3800 termínov, z čoho je vyše 600 názvov jednotlivých druhov rýb. Registre vecných okruhov tvoria vlastne vecný slovník, v ktorom sú podľa jednotlivých vecných okruhov usporiadané odkazy na hlavnú časť slovníka. Sú tu registre názvov rýb podľa druhov (na základe latinskej nomenklatúry), abecedný register ľudových názvov rýb, ďalej registre výrazov súvisiacich s rybami, názvov častí rybieho tela, sietí, udíc, prútených náčiní, hatí, prostriedkov, člnov, vesiel a ich častí, vnadidiel, pomenovaní rybárov, výrazov súvisiacich s vodou, názvov geografickej apelatívnej nomenklatúry a vtákov živiacich sa rybami.

Bibliografiu predstavuje 38 položiek excerpovaných prameňov a 71 položiek použitej jazykovednej, etnografickej a inej odbornej literatúry. Jazykovozemepisné rozšírenie niektorých termínov zobrazuje sa na 47 mapkách.

Na konfrontáciu použili autori aj všetku slovenskú publikovanú literatúru (práce O. Ferianca, J. Martinku, J. Mjartana).

Utriedený a vyložený materiál je cenným prameňom pre slavistov. Metodika spracovania posluží ako dobrý vzor pri spracúvaní slovnej zásoby podobných okruhov. Ako porovnávací materiál možno vojvodinskú rybársku terminológiu využiť i pri spracúvaní slovnej zásoby slovenských nárečí.

M. Majtán

SPYTOVALI STE SA

Trénovanosť a trénovateľnosť — M. M. z Bratislavy: „V ostatnom čase som čítal v novinách úvahy niektorých našich popredných športovcov o možnostiach vývinu športu. Tu sa použilo aj slovo *trénovateľnosť*. Je to dobrý termín? Je potrebný? Nemalo sa použiť staršie slovo *trénovanosť*?“

Upozornenie na slovo *trénovateľnosť* je na mieste. Po tohoročných majstrovstvách republiky v krasokorčuľovaní sa naši poprední odborníci vyslovili o nedobrej úrovni niektorých disciplín a hľadali cestu k náprave. V týchto vážnych úvahách, uverejnených aj v denníku Práca, používali dva termíny, ktoré znejú dosť podobne, ale predsa majú rozličný pojmový obsah. Sú to slová *trénovanosť* a *trénovateľnosť*, ktoré súvisia formálne aj významovo, lebo obidve sú zreteľne utvorené od základného slovesa *trénovať*. Použité slovtvorné postupy sú však rozličné, a preto sa aj významy výsledných odvodenín značne odlišujú.

Slovo *trénovanosť* je utvorené takto: *trénova*+*n*+*osť*, a značí psychofyzický stav dosiahnutý trénovaním ako cieľavedomou prácou. Hovorí sa aj o stupni trénovanosti, teda o merateľnom množstve tejto vlastnosti aktívneho športovca, získanej v procese tréningu. Bežné sú najmä spojenia: *malá trénovanosť*, *dobrá trénovanosť*, *nedostačujúca trénovanosť*.

Druhé slovo *trénovateľnosť* je zas utvorené takto: *trénova*+*teľn*+*osť* a značí psychofyzickú stálu alebo prechodne aj zmenenú vlastnosť, ktorá je vlastne predpokladom úspešného tréningového procesu. Človek, ktorý má túto vlastnosť, tréningom získava očakávané zručnosti: u neho sa teda môžu dostať žiadané výsledky tréningu. Taký človek sa dá ovplyvniť tré-

ningom, možno ho uspôsobiť na pozoruhodnejší športový výkon. Slovo *trénovateľnosť* je v slovenčine celkom nové a doteraz sa používa iba ako telovýchovný termín. Doteraz nie je zaznačené ani v archívoch jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

Obidve slová *trénovanosť* i *trénovateľnosť* sú teda dobre utvorené. Patria do slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny ako správne formované odvodené slová. Nateraz možno konštatovať, že slovo *trénovanosť* je už pomerne dobre známe širokým okruhom záujemcov o šport, a preto je hojnejšie doložené aj v tlači od päťdesiatych rokov, kým slovo *trénovateľnosť* je ešte pomerne málo rozšírené, patrí vlastne ako úzky odborný termín iba do reči výskumných pracovníkov v oblasti telovýchovy a športu a tiež do reči odborne vzdelaných trénerov a pedagógov. Niet však nijakej jazykovej prekážky, aby sa aj slovo *trénovateľnosť* používalo v širšom rozsahu než doteraz. Je to potrebné nové slovo, ktoré súvisí s prehľbovaním teoretickej práce aj v telovýchove a športe.

Na záver len toľko, že slová *trénovanosť* a *trénovateľnosť* nemožno zamieňať, lebo majú rozličný terminologický význam; sú to teda dva rozličné telovýchovné a športové termíny.

J. Ružička

Zaškolené deti? — E. B. z Bratislavy: „V jednej rozhlasovej relácii o predškolských výchovných zariadeniach sa hovorilo aj o tom, koľko detí v predškolskom veku je v istých okresoch, resp. obciach už zaškolených a koľko ich ešte treba — podľa podaných žiadostí — zaškoliť. Išlo o umiestňovanie detí v materských školách. — Je správne použiť výrazy *zaškoliť*, *zaškolený* v takomto význame? Poznám sloveso *zaškoliť* iba vo význame, ako je napríklad v tomto inzeráte z Pravdy: *Milex, n. p., Nové Zámky, prijme murárov, tavičov syrov (poskytneme zaškolenie), pomocných robotníkov...*“.

Odpoveď na túto otázku možno nájsť v článku F. Kočiša *O významoch slovesa zaškoliť*, uverejnenom v časopise Slovenská reč [roč. 35, 1970, s. 19—23]. Autor konštatuje, že sloveso *zaškoliť* má v súčasnej slovenčine už dva významy. Prvý význam: „poskytnúť niekomu školenie v nejakej špecializácii, školením vyučiť, zaučiť v nejakom odbore“ a druhý, nový význam, ktorý nie je ešte presne ustálený a všeobecne známy. Sloveso *zaškoliť* v tomto druhom význame sa utvorilo podľa príslušného slovotvorného typu tak, ako vznikla istá skupina slovies s predponou *za-* (*zaknižovať*, *zaprotoholovať*, *zamatrikovať*), kde predpona *za-* vyjadruje umiestnenie, zaradenie niekoho alebo niečoho na nejaké miesto. Na výklad nového významu slovesa *zaškoliť* navrhuje F. Kočiš dva varianty: 1. umiestniť, zapísať prvý raz do školy, 2. zapísať do prvého ročníka základnej školy.

Z dvoch navrhnutých variantov na výklad nového významu slovesa *zaškoliť* pokladáme za vyhovujúci prvý variant. Druhý variant nevyhovuje preto, lebo sloveso *zaškoliť* v novom význame sa používa nielen vo vzťahu k základnej škole, ale aj vo vzťahu ku škole iného typu. Dokazuje to aj vyššie uvedená otázka, aj napr. tento citát z dennej tlače: *V našom okrese sme v rokoch piatej päťročnice nedoriešili naliehavý problém zaškolenia a najmenej 72 % detí vo veku 3—5 rokov v materských školách, keď sa*

za celú päťročnicu vybudovalo 12 MŠ s celkovým počtom tried 35 a percento zaškolených detí dosiahlo 64 (Pravda z 19. 12. 1978).

Na tomto mieste by azda bolo užitočné povedať niekoľko slov aj o motívácii vzniku slovesa *zaškoliť* v novom význame. — Na vyjadrenie významu „umiestniť (dieťa) v škole (ako žiaka)“, „zapísať (niekoho) do školy“ potrebujeme viacej slov. V reči je však tendencia vyjadriť sa stručnejšie. Preto sa hľadajú namiesto viacslovných pomenovaní pomenovania kratšie, najmä jednoslovné. Napr. *urobiť plot* — *oplotiť*, *dať súhlas* — *súhlasiť*, *zapísať do matriky* — *zamatrikovať* a pod. A tak aj sloveso *zaškoliť* v novom význame je jeden z príkladov ekoncmiky vyjadrovania. Sloveso *zaškoliť* s významom „umiestniť v škole, zapísať do školy“ sa u používateľov slovenského národného jazyka — ako vidieť — ujíma a dá sa predpokladať, že pozvoľna sa stane celonárodným. Navyknú si naň aj tí, čo ho zatiaľ nepoznajú alebo ho pociťujú ako nezvyčajné, prípadne ako nesprávne slovo.

Na záver: Sloveso *zaškoliť* patrí dnes v slovnej zásobe slovenčiny k slovám, ktoré okrem svojho prvotného významu pribrali aj ďalší, nový význam. Jeho prvý význam je: „vyučiť, zapracovať niekoho“, druhý význam je: „umiestniť, zapísať niekoho do školy ako žiaka“. V novom význame je utvorené podľa jedného z bežných a korektných spôsobov tvorenia nových pomenovaní v jazyku. Treba ho i v jeho druhom význame hodnotiť ako správne slovo.

V. Betáková

Gumené hračky. — Pomerne často sa na nás používatelia spisovného jazyka obracajú s otázkou na konkrétne slová, či sa v nich má alebo nemá písať zdvojená spoluhláska *n*. Naposledy sa z istého hračkárskeho obchodu pýtali na slovo *gumený* v spojení *gumené hračky*.

Dalo by sa odpovedať aj tak, že kto použije spojenie *gumové hračky* alebo *hračky z gumy*, vyhne sa novej chybe. Ale slovo *gumený* je zaužívané a správne utvorené slovo, ktorému sa netreba vyhýbať.

V slove *gumený* sa píše a vyslovuje jedno *n*, lebo niet dôvodu, aby v ňom bolo zdvojené *n*. Prídavné meno *gumený* je totiž utvorené od podstatného mena *guma* príponou *-ený*, ktorá má vzťahový význam. Tvorí sa ňou takmer výlučne prídavné mená označujúce pôvod z nejakej látky (preto hovoríme o látkových prídavných menách). Takto sa tvoria aj látkové prídavné mená *medený*, *drevený*, *slamený*, *drôtený*, *olovený*, *kožený*, *sklenený*, *bavlnený*, *vlneň* atď. Zdvojené *n* sa vyskytuje pri látkových prídavných menách vtedy, keď sa ku koreňu zakončenému na spoluhlásku *n* alebo *ň* pripína prípona *-ný*. Napríklad *vino* — *vinny*, *kameň* — *kamenný*, *jačmeň* — *jačmenný*, *remeň* — *remenný*, *zrno* (*hrubo*/*zrnný*, (*celo*/*zrnný*). To platí aj o látkových prídavných menách *vápenný* (*vápno*), *súkenný* (*súkno*); hláska *e* v ich koreni je vkladná hláska.

E. Smiešková

Vydodávka? — I. M. z Bratislavy: „V ostatnom čase som sa niekoľko ráz stretol s podstatným menom *vydodávka*. Vidí sa mi, že nie je dobre utvorené a že je aj zbytočné. Je môj názor správny?“

Podstatné meno *vydodávka* je utvorené od slovesa *vydodať*. V našom časopise sme už upozorňovali na nenáležitosť slovesa *vydodať*, ktoré je utvorené predponou *vy-* od slovesa *dodať*. Už sloveso *dodať* je totiž predponové, utvorené predponou *do-* od slovesa *dať*. Ak si bližšie všimneme predponu *vy-* a predponu *do-*, zistíme, že význam obidvoch predpôn tu stojí proti sebe, a preto ich nemôžeme spájať za sebou v jednom slove. Predpona *vy-* v slovese *vydodať* vyjadruje totiž „pohyb alebo smerovanie deja von“ a predpona *do-* zasa „preniknutie, prenikanie deja k určitej hranici v priestore“. Z toho vychodí, že sloveso *vydodať* nie je ústrojné, a preto ho ani neradíme používať. Namiesto neho vystačíme s ustáleným a dobre utvoreným slovesom *dodať*, ktoré má význam „zásobiť niekoho niečím, doviesť, dopraviť niečo (obyčajne tovar) na určené miesto“ (význam podľa Slovníka slovenského jazyka I) a používa sa napr. v týchto spojeniach: *dodať mlieko, dodať mäso, dodať tovar, dodať suroviny, dodať nábytok*.

Od slovesa *dodať* je utvorené podstatné meno *dodávka*, ktoré má dva významy: pomenúva činnosť, ale aj dodávaný tovar. A práve podstatným menom *dodávka* treba nahradiť neústrojné podstatné meno *vydodávka*.

Niekoľko môže namietat, že sloveso *dodať* vyjadruje iba činnosť „dopraviť niečo niekam“, a nie aj činnosť „dať, odovzdať niečo odniekiaľ“. Na vyjadrenie tejto druhej činnosti možno použiť ustálené sloveso *vydať*, napr. *vydať materiál*. Okrem toho máme v slovenčine aj sloveso *vyskladniť*, ktorým možno nahradiť spojenie *vydať zo skladu*. K slovesu *vyskladniť* je slovesné podstatné meno *vyskladnenie*.

Na záver: Sloveso *vydodať* a podstatné meno *vydodávka* sú utvorené neústrojne a v spisovnej slovenčine sú nepotrebné. Namiesto nich radíme používať sloveso *dodať*, prípadne podľa potreby aj slovesá *vydať*, *vyskladniť*, a podstatné meno *dodávka*.

M. Považaj

OPRAVA: — Prosíme čitateľov, aby si vo 4. čísle tohto ročníka na s. 111 v bibliografii opravili meno KURA na KRUPA.

Redakcia

Ks

Spytovali ste sa

Trénovanosť a trénovateľnosť.	
J. Ružička	189
Zaškolené deti? V. Betáková	190
Gumené hračky. E. Smiešková	191
Vydodávka? M. Považaj	191

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 13, 1979, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1979. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979

Cena Kčs 3,—